

Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko v počátcích formování českého stranického systému

PAVLÍNA SPRINGEROVÁ*

Abstract: Movement for Autonomous Democracy – Association for Moravia and Silesia in the Early Stages of the Formation of the Czech Party System

This article analyzes the origin and development of the Movement for Autonomous Democracy – Association for Moravia and Silesia (HSD-SMS) in the early stages of the formation of the Czech political system. The article covers the period of Boleslav Bárta's chairmanship. Bárta founded and defined HSD-SMS as a non-partisan political movement of all democratic Moravians and Silesians. HSD-SMS achieved surprising success in the first free parliamentary elections held in June 1990 (10% of the total vote for the Czech National Council). However, the following events revealed the inability of HSD-SMS to become a stable part of the Czech political system. The movement had to cope with internal problems and its own unsuccessful parliamentary policy. HSD-SMS did not manage to push through any of their policy goals in the area of territorial and administrative reorganization of the state. The sudden death of the leader Boleslav Bárta accelerated the movement's decline. In addition, HSD-SMS lacked the attributes of modern political parties.

Keywords: Movement for Autonomous Democracy – Association for Moravia and Silesia, HSD-SMS, Moravist party, territorial and administrative division, self-government, Moravian Civic Movement, MOH.

Úvod

Tato práce se zabývá vývojem Hnutí za samosprávnou demokracii-Společnosti pro Moravu a Slezsko (HSD-SMS) v počáteční fázi formování českého stranického systému. Z hlediska časového vymezení pojednává o období od prosince 1989, kdy byla obnovena činnost Společnosti pro Moravu a Slezsko (SMS), až do května 1991, kdy zemřela nejvýznamnější osobnost HSD-SMS, předseda Boleslav Bárta. Právě Bárta v této etapě personifikoval politiku hnutí, ale

* Autorka je studentkou doktorského programu na Katedře politologie a evropských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Poštovní adresa: Katedra politologie a evropských studií FF UP, Křížkovského 12, 770 80 Olomouc; e-mail: springerova@yahoo.com.

zároveň představoval určité mantinely jeho vývoje. Za předsednictví Bárty se HSD-SMS stalo nejsilnějším nositelem moravských idejí, tedy myšlenek prosazujících emancipaci moravského národa, fiskální federalismus a nové spravedlivější územněsprávní uspořádání založené na zemském či spolkovém principu.

Moravská problematika, založená především na pocitu dlouhodobého podceňování postavení Moravy a Slezska v rámci celého státu, byla jedním z nejnápadnějších obnovených polistopadových témat. Dnes, patnáct let po znovuoživení moravské myšlenky, si analýza moravského regionalismu a nacionalismu zaslouží prostor, neboť se prizmatem dnešní doby může mnohým, obzvláště pak lidem žijícím v Čechách, zdát velmi vzdálený. Primárním cílem práce je podat přehledný obraz o celkovém působení, myšlenkovém zaměření a výrazných aktivitách HSD-SMS v době Bártova předsednictví. Dále se práce zaměřuje na hledání a analyzování hlavních příčin počátečního úspěchu a následného úpadku hnutí.

1. Vznik a vývoj HSD-SMS mezi Kroměřížskými sněmy

Na činnost Společnosti pro Moravu a Slezsko¹ z roku 1968 a na neoficiální kulturní a společenské promoravské aktivity z let normalizace² navazovala nová polistopadová vlna moravského regionalismu a nacionalismu (Fiala, Mareš 1997: 110). Rozhodně se nejednalo o jednotlivý proud, ale spíše o skupinu nejrůznějších aktivních jedinců, kteří se dříve nebo později zařadili do postupně se diferencujících moravských subjektů.

1.1 Etablování a počáteční aktivity moravských hnutí

Zpočátku se vůdčí silou promoravského proudu stalo Moravské občanské hnutí (MOH), jehož základy vznikly transformací Gorazdova sdružení na přelomu listopadu a prosince 1989. Nejvýznamnější akcí MOH bylo setkání moravských lídrů a občanů v brněnské hale Rondo konané 10. ledna 1990. Již 30. prosince 1989 byla obnovena činnost Společnosti pro Moravu a Slezsko, která navazovala na aktivitu stejnojmenného subjektu z roku 1968. V Prohlášení k obnově činnosti SMS je uvedeno: „Nevídaně humánní průběh revoluce by měl být završen překonáním dosavadního systému státoprávního a územněsprávního uspořádání, které v důsledku centralismu a byrokratických způsobů řízení vedlo ve svých důsledcích k necitlivým, ba diskriminačním přístupům... Tyto diskriminace se prokazatelně projeví jak v oblasti ekonomické, tak sociální a kulturní“ (Balcárek et al. 2001d: 471).³ Podle Prohlášení se základní složkou samosprávy Moravy a Slezska měla stát samospráva ekonomická.

V úvodu svých programových cílů SMS uvádí, že sdružuje členy různých politických stran, občanských fór a jiných občanských iniciativ, občany bez politické příslušnosti, a to bez rozdílu světového názoru a místa bydliště. Z této definice vyplývá, že se SMS neprofilovala na pevné stranickopolitické bázi, ale spíše se snažila podchytit všechny občany sympatizující s jejími myšlenkami. V programových cílech SMS stanovila mj. tyto priority: ekonomickou samosprávu, dosažení rovnoprávného postavení Moravy a Slezska v Ústavě Československé republiky, spolupráci s ostatními spontánně etablovanými moravskými iniciativami, vznik Moravskoslezského sněmu a jeho vlastního orgánu s výkonnými pravomocemi, uzákonění moravskoslezských symbolů, legislativní zakotvení Moravanů jako etnika v rámci českého

národa s vlastní právní subjektivitou či obnovu kulturního a duchovního života Moravy a Slezska (Balcárek et al. 2001c: 472–474).

V průběhu prvního měsíce roku 1990 tedy vznikla dvě důležitá centra propagující moravské ideje – Moravské občanské hnutí vedené Miroslavem Richtermem a Bártova Společnost pro Moravu a Slezsko. Otázkou bylo, zda jsou oba proudy schopny spolupracovat. Ačkoliv 6. února 1990 vznikla koordinační rada SMS a MOH, již záhy se ukázalo, že především vzájemná animozita dvou vedoucích představitelů hnutí bude zásadní a nepřekonatelnou překážkou. Kromě osobních antipatií je odlišovaly i hluboké ideové rozdíly a názory na taktiku. Richter odmítal jakoukoli spolupráci s lidmi spojenými s minulostí, tedy s těmi, kdo byli komunisty jak do listopadu 1989, tak i s těmi, kdož byli z KSČ vyloučeni po roce 1968. Bárta měl naopak mezi bývalými „osmašedesátníky“, kteří se bezprostředně po listopadu 1989 vraceli do svých funkcí, spoustu přátel a známých a chtěl těchto kontaktů pro posílení moravských snah využít (Pernes 1996: 222).

1.2 První Kroměřížský sněm a Moravskoslezská deklarace

Dne 1. dubna 1990 se konal sněm SMS v Kroměříži odkazující na zasedání parlamentního orgánu z let 1848 až 1849. Delegáti místních a podnikových výborů zde oficiálně založili Hnutí za samosprávnou demokracii-Společnost pro Moravu a Slezsko,⁴ o čtyři dny později bylo hnutí zaregistrováno na Ministerstvu vnitra. Lídr Boleslav Bárta definoval HSD-SMS jako nadstranické politické hnutí všech demokraticky smýšlejících Moravanů a Slezanů bez ohledu na jejich politické a náboženské přesvědčení. Oproti MOH se HSD-SMS neprofilovalo výlučně jako antikomunistické, ale spíše aspirovalo na pozici všezahrnujícího (tzv. catch-all) moravského hnutí (Strmiska 2000).

Zakládajícím a zásadním dokumentem v počátcích hnutí se stala Moravskoslezská deklarace vypracovaná odbornými komisemi Jihomoravského a Severomoravského KNV, která byla vydána v den vzniku HSD-SMS. V této deklaraci hnutí vyjadřuje svá hlavní politická východiska a ideje. Navrhuje řešení územněsprávních problémů zavedením samosprávy obcí a dále se vyslovuje pro samofinancování přirozených geomorfologických a geograficko-ekonomických celků, tj. Čech, Moravy se Slezskem a Slovenska sjednocených ve společný československý stát na spolkovém principu. Signatáři deklarace jednoznačně odmítají dvoufederativní „anomální“ uspořádání Československa, neboť „pouze dva členové nikdy nemohou tvořit opravdový spolek“ (Balcárek et al. 2001b: 488).

Některé návrhy HSD-SMS byly velmi nekompromisní, a tím i nereálné. Hnutí například navrhovalo uspořádat pouze volby do Federálního shromáždění (FS), nikoli však volby do národních rad. V Moravskoslezské deklaraci se uvádí: „Tyto volby požadujeme odložit a konat společně s komunálními volbami, a to tak, že místo do České národní rady se budou konat volby do Českého sněmu a Moravskoslezského sněmu s respektováním historické hranice mezi oběma zeměmi“ (Balcárek et al. 2001b: 489). Je zřejmé, že dva měsíce před prvními svobodnými volbami zněly většinou lidí takovéto požadavky nelibě. Navíc by otázka zrušení či odložení voleb musela být podrobena široké politické diskusi, což bylo v rozjitřené porevoluční době, která nutně potřebovala politické ukotvení provedené právě skrze svobodné volby, zcela nemožné.

Dále HSD-SMS v Moravskoslezské deklaraci požadovalo schválení zákona o rehabilitaci země Moravskoslezské, čímž měla být zabezpečena náprava křivd spáchaných v období uply-

nulých čtyřiceti let. Neméně podstatnou záležitostí byl požadavek na vyhlášení samosprávné spolkové země Moravskoslezské v rámci ČSFR s dočasnou delegací (do zvolení Moravskoslezského sněmu) zákonodárné moci na Českou národní radu (ČNR). Moravské a slezské obce byly vyzvány k založení samostatného Moravskoslezského svazu obcí a měst. V závěru deklarace HSD-SMS zdůrazňuje: „Nejsme separatisté, ale toužíme po jednotě, která neponižuje a nediskriminuje“ (Balcárek et al. 2001b: 489–90).

1.3 Aktivita HSD-SMS do červnových voleb 1990

HSD-SMS se potýkalo se značným časovým tlakem, neboť vznik hnutí dělily od konání červnových voleb pouhé dva měsíce. Přesto se především díky písemné výzvě z dubnového Kroměřížského sněmu podařilo dosáhnout prvního dílčího úspěchu hnutí. V tomto dopise adresovaném představitelům FS ČSFR a klubu moravských poslanců HSD-SMS navrhovalo přijetí zákona, jenž by odsoudil zrušení země Moravskoslezské a zároveň by ji rehabilitoval obnovením zemských práv od 1. ledna 1991 (Moravské noviny 1990b).

Dne 9. května 1990 přijalo FS ČSFR drtivou většinou hlasů usnesení o protiprávnosti zrušení země Moravskoslezské a totožné usnesení bylo přijato i na schůzi ČNR konané ve dnech 17. a 18. května. Toto rozhodnutí ČNR se zakládalo na třech zásadních bodech. V první části ČNR prohlašuje zrušení země České a Moravskoslezské „za akt nespravedlivý a vzešlý z totalitní byrokraticko-centristické praxe“ a za „krok rozporný s principy demokracie a samosprávy...“ (Moravské noviny 1991b). V druhém bodu ČNR vyjadřuje přesvědčení, že „ústavní uspořádání republiky, které vyplyne z jednání svobodně zvolených zákonodárných sborů, tuto nespravedlnost napravi“ (Moravské noviny 1991b). V závěrečné části vyzývá vládu České republiky, aby „podstatně urychlila vypracování koncepce struktury územního uspořádání a vypracování nové daňové soustavy...“ (Moravské noviny 1991b). Usnesení obou částí parlamentu bylo pro HSD-SMS skutečně jen částečným úspěchem, neboť obě prohlášení neměla sílu zákona, tedy nebyla jakkoli zavazující. Kromě toho bylo zřejmé, že o celé státoprávní reformě bude rozhodovat nově zvolený zákonodárný orgán.

1.4 HSD-SMS „štikou“ parlamentních voleb 1990

Do prvních parlamentních voleb šlo HSD-SMS, oproti svým moravským rivalům z MOH,⁵ samostatně. V době voleb mělo HSD-SMS údajně 150 000 členů (Měchýř 1999: 235). Obě politická uskupení ve volbách vystupovala jako hnutí nadstranická, což umožnilo nalézt na jejich kandidátkách i členy jiných politických stran, kteří byli odhodláni prosazovat a bránit zájmy Moravy. Demografická struktura kandidátů HSD-SMS se vyznačovala nižším zastoupením žen na prvních pěti místech kandidátek a zároveň vyšším průměrným věkem kandidátů ve srovnání s ostatními politickými stranami.

1.4.1 Předvolební kampaň

V průběhu května vrcholila předvolební kampaň, která byla zjevným znamením, že „sametovost“ československých přeměn je již definitivně u konce.⁶ Objevovaly se jisté tlaky ze strany českých politiků, které měly za cíl, aby voliči raději preferovali volbu Občanského fóra (OF), neboť pouze to bylo jimi považováno za jediného garanta budoucího demokratického vývoje.

Nejvýznamnější událostí z hlediska HSD-SMS a ostatních menších či nově vzniklých stran se stalo vystoupení předsedy vlády ČR Petra Pitharta na jižní Moravě s výzvou „nevolit malé strany“, čímž pochopitelně vyvolal vlnu rozhořčení v řadách hnutí.

Dne 24. května se na podnět HSD-SMS sešla na mimořádném zasedání česká volební komise, jež projednala stížnost hnutí na obsah vystoupení Petra Pitharta, které se konalo 18. května 1990 v PAL Kroměříž. Komise po diskusi konstatovala, že nebyly porušeny právní normy vztahující se k volbám. Současně však doporučila, aby představitelé jednotlivých politických subjektů, pokud vystupují v čelné státní funkci, uvážlivěji volili obsah svých vystoupení (Mláďa fronta Dnes 1990). Právě Pithartova výzva byla ve volbách analyzována jako jeden ze čtyř základních motivů pohybu volebních preferencí.⁷ Na severní Moravě obdobná doporučení, směřující proti menším politickým subjektům, pocházela od Václava Klause.

Volební program hnutí kladl hlavní důraz na „samosprávné a rovnoprávné postavení Moravy ve státním celku..., samosprávné postavení moravskoslezských obcí a měst..., legislativní zakotvení Moravanů jako etnika s vlastní právní subjektivitou...“ (Jak a koho volit? 1990: 70). Dále HSD-SMS deklarovalo záměr „vytvořit po volbách z České národní rady Český sněm a Moravskoslezský sněm“ a rovněž zformovat Moravskoslezskou vládu jako orgán výkonné moci (Moravské noviny 1990a). Mimo tyto typické teze a požadavky byl program koncipován značně obecně. Velmi stručně pojednával o otázce sociální, kulturním rozvoji a podpoře integračních snah započatých v západní Evropě.

Zajímavé je sledovat rychlý nárůst volebních preferencí. HSD-SMS se v průzkumech objevuje v polovině května 1990 se ziskem 3 %, poslední den stejného měsíce však již disponuje ziskem dvojnásobným (Krejčí 1994: 238). Podle předvolebního průzkumu, provedeného mezi kandidáty všech kandidujících politických subjektů, pocíťovali uchazeči o parlamentní křesla z řad HSD-SMS jako relativně méně závažný problém ekonomické reformy⁸ a naopak silně akcentovali nutnost vybudování nových struktur politické, správní, kontrolní, soudní, policejní a vojenské moci a správy (Rak 1992: 210). Představitelé HSD-SMS se v předvolební kampani snažili poukázat zejména na diskriminaci ekonomické povahy, která přicházela z pražského centra. Snaha probudit a povzbudit identitární mobilizaci moravských voličů byla prováděna také za pomoci různých propagačních materiálů a letáků. Mezi nejčastější hesla patřila: „Morava a Slezsko, není žádné Česko“ nebo „Nejsme Češi!“. Velký význam pro volební úspěch hnutí měla možnost voličů odevzdat tři hlasy (do SN FS, SL FS a ČNR). Toho HSD-SMS využilo i ve svém úspěšném volebním sloganu „Alespoň jeden hlas Moravě“.

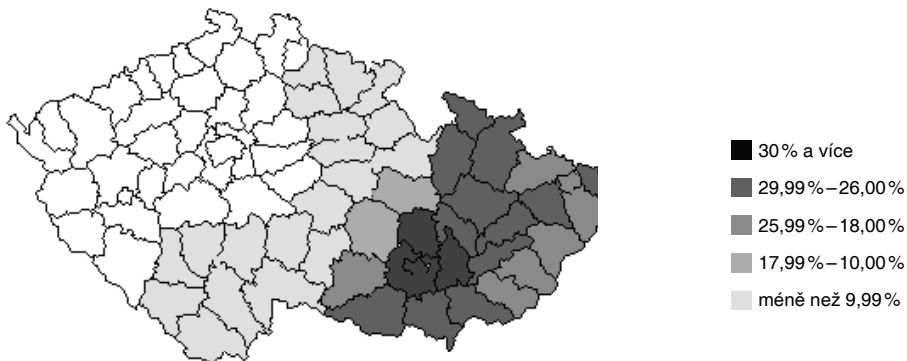
1.4.2 Volební zisky HSD-SMS

HSD-SMS v parlamentních volbách zaznamenalo, i přes jisté nedostatky ve volební kampani a slabou organizační strukturu, mimořádný úspěch. Nejlepšího výsledku hnutí dosáhlo na půdě ČNR, kde získalo 10,33 % hlasů, čímž se stalo třetím nejsilnějším politickým subjektem s počtem 22 mandátů. Ve Sněmovně národů činil volební zisk HSD-SMS 9,1 %, resp. 7 mandátů, a ve Sněmovně lidu 7,89 %, tedy 9 mandátů.

Největší podporu voličů mělo hnutí ve svém tradičním centru na jižní Moravě, kde ve volbách do ČNR získalo 27,2 %, přičemž největší podíl měly okresy Brno (36,2 %), Brno – venkov (32,6 %) a Blansko (30,8 %). Naopak nejmenší zisky plynuly z okresu Jihlava, kde HSD-SMS dostalo pouze 3,8 % (Český statistický ústav). Toto, na moravské poměry nízké číslo, není náhodné. Příčinu nevysokého zisku lze hledat v roce 1949, kdy byla část území

Českomoravské vrchoviny v zázemí měst Jihlavy a Žďáru nad Sázavou (o rozloze 504 km²) připojena k Jihomoravskému kraji.⁹ Na severní Moravě bylo hnutí neúspěšnější v okresech Přerov (29,2%) a Šumperk (28%) (Český statistický ústav). Co se týká českých okresů, největšího úspěchu dosáhlo HSD-SMS ve východočeském okrese Svitavy (12,8%). Toto číslo má obdobné historické vysvětlení vztahující se k roku 1960, kdy byla k území Východočeského kraje připojena velká část okresů Moravská Třebová, Svitavy a Jevíčko (o rozloze 1223,3 km²) (Toušek et al. 2001: 513).

Mapa: Výsledky HSD-SMS v parlamentních volbách 1990 do ČNR

Předseda HSD-SMS vyjádřil svou povolební vizi o spolupráci s ostatními stranami odmítnutím myšlenky vstupu do jakékoli trvalé koalice. Zároveň prohlásil: „Hodláme podporovat všechno demokratické a pokrokové, s čím přijdou ostatní strany... Budeme kontrolovat proklamace ostatních politických stran, které si řešení moravské otázky daly do svého programu“ (Pernes 1996: 235). Jak se brzy ukázalo, Bártova slova o setrvání mimo koaliční uskupení nebyla naplněna a HSD-SMS se dočasně stalo součástí českého kabinetu.

1.5 HSD-SMS na půdě parlamentu ve druhé polovině roku 1990

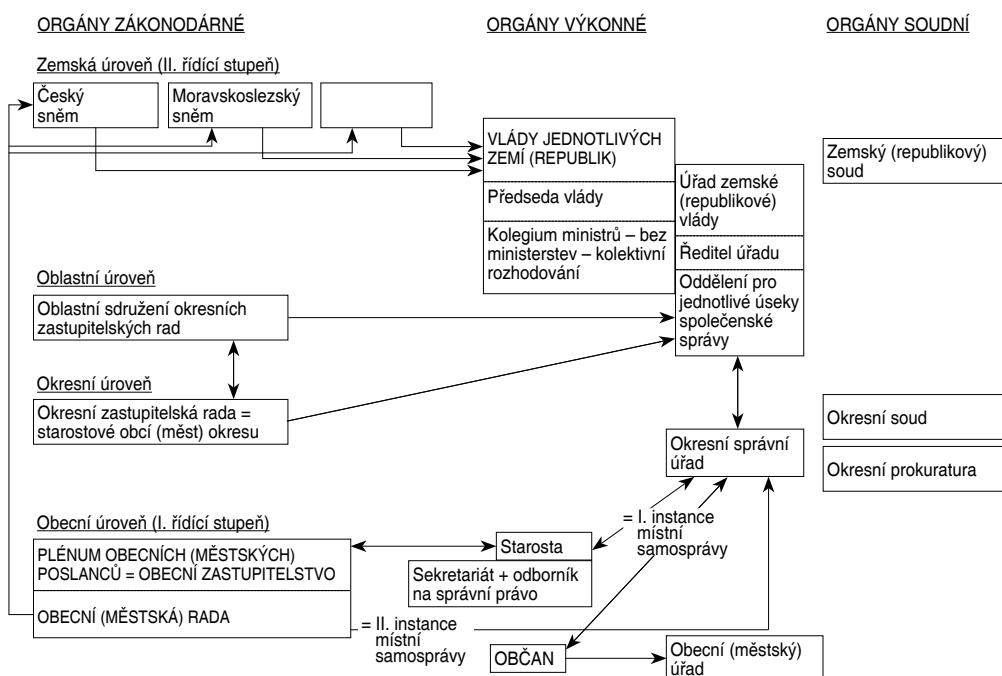
Po parlamentních volbách se HSD-SMS na půdě FS dostalo spolu s dalšími menšími subjekty do opozice. V rámci České republiky utvořilo koalici spolu s OF a KDU. Jediným zástupcem HSD-SMS v české vládě byl ministr kontroly Bohumil Tichý. Mezi vedením OF a vedoucími představiteli HSD-SMS byla uzavřena dohoda, v níž se hnutí zavazovalo k podpoře demokratických aktivit Občanského fóra, a OF poněkud vágním způsobem přislíbilo obnovení zemského zřízení či v případě potřeby provedení referenda o otázce státoprávního uspořádání. Toto ambivalentní půlroční partnerství bylo příčinou vzniku a nárůstu pnutí uvnitř HSD-SMS. V rámci hnutí se brzy rozproudila diskuse o prospěšnosti paktu s OF a o tom, jakou měrou se má hnutí podílet na výkonu vládní moci.

V červencovém programovém prohlášení vlády České republiky byl jako zásadní úkol deklarován problém územněsprávního uspořádání: „Naši českou prioritou je v duchu našich tradic problematika samosprávy. Považujeme ji dokonce za závažnější než pluralitu politických

stran...“ Dále se v programovém prohlášení o Moravě praví: „Dějinné vědomí i tradice společenského života z ní činí víc než pouhý region. Moravané, kteří aktualizovali téma svébytnosti, poskytli sami návod k řešení. Tím bude zemské zřízení“ (Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna a). Při projednávání vládního prohlášení se stala právě moravská otázka příčinou rozporů mezi některými poslanci. O měsíc později, tedy v srpnu, byla ustavena třicetičlenná Komise vlády ČR pro územní uspořádání, která měla vypracovat možné návrhy řešení a předložit je plénu ČNR do 30. listopadu 1990. Složení této komise, již předsedal premiér Petr Pithart, bylo spíše reprezentativní než odborné. Koncem listopadu se veřejnost mohla seznámit s výsledky činnosti Komise pro územní uspořádání. Ta předložila tři základní možnosti řešení bez hlubšího rozpracování. Prvním návrhem bylo vlastní zemské zřízení, druhá varianta nabízela zřízení regionální a třetí řešení navrhovalo spolkové čili federativní uspořádání (Moravskoslezská orlice 1990e).

Poslanci HSD-SMS se snažili o aktivní počínání především na půdě ČNR. Jejich činnost se týkala zejména práce na návrzích zákona o zemském zřízení a také návrhu zákona o obcích. Základními tezemi hnutí v otázce zákona o obcích byla přímá volba starosty, který by musel v případě svého zvolení dočasně pozastavit své členství ve straně po dobu výkonu své funkce. Nejdůležitější počín poslanců za HSD-SMS spočíval v podání návrhu zákona o zemském zřízení dne 21. srpna 1990, který se měl stát předpokladem pro vytvoření spolkového Československa. Tento návrh byl však zejména hlasy OF zamítnut a byl akceptován pouze jako jedna z možných variant uspořádání státu.

Schéma orgánů moci zákonodárné, výkonné a soudní v trojdílném uspořádání – spolkové země

Ve druhé polovině roku 1990 došlo ke zvýšení aktivity HSD-SMS na vnitropolitické scéně, nicméně neuralgickým bodem politických jednání nejvyšších představitelů federativní vlády i obou vlád národních byl problém Slovenska.¹⁰ Jasnou představu o neúspěšnosti počínání poslanců HSD-SMS v ČNR si lze utvořit na základě porovnání počtu vystoupení s pozměňovacími návrhy, kterých hnutí v období od června do prosince 1990 podalo celkem 36. Procento přijatých pozměňovacích návrhů bylo ze všech subjektů zasedajících v ČNR jasně nejnižší, šlo o pouhých 3 % úspěšnosti. V počtu parlamentních vystoupení na jednoho poslance bylo HSD-SMS neaktivnější ze všech stran a hnutí v ČNR (Syllová 1992: 245).

Velmi nízké procento úspěšnosti při podávání pozměňovacích návrhů k zákonům svědčí o tom, že HSD-SMS de facto vůbec nedokázalo využít své smlouvy s Občanským fórem a své účasti ve vládní koalici, ba naopak, HSD-SMS se v podstatě od začátku dostalo do pozice opoziční síly, přestože bylo součástí vládní koalice.¹¹ Zmíněná čísla též prokazují značnou politickou neefektivitu hnutí, které namísto drobné zákulisní práce rigidně setrvalo na svých neměnných tezích, jež ve své podobě nenacházely širší politickou podporu.

1.6 Ostravský sjezd a agent „Kantor“

V polovině září 1990 se sešlo kolem tří set delegátů na prvním sjezdu HSD-SMS v Ostravě. Do čela Zemské rady hnutí byl zvolen opět Boleslav Bárta.¹² Hlavní referát sjezdu zazněl z úst předsedy, který vyslovil uznání práci poslancům HSD-SMS ve Federálním shromáždění a ČNR a o stavu hnutí se vyslovil následovně: „V hnutí není krize, jakou prožívají dnes mnohé politické strany... Nedopusťme, aby se mezi námi uhnízdila nesvornost a neodpovědnost..., ale pojďme ruku v ruce k co nejdřívějšímu dosažení společného cíle!“ (Moravskoslezská orlice 1990 d). Opak těchto slov se však zanedlouho stal skutečností.

V Prohlášení delegátů prvního sjezdu HSD-SMS bylo uvedeno, že delegáti sjezdu došli k jednomyslnému závěru, že cíle hnutí jsou v hromadných sdělovacích prostředcích zkráceny či nepřesně interpretovány nebo neuveřejňovány. Tento závěr se stal jedním z hlavních podnětů pro zahájení vydávání stranického týdeníku s názvem Moravskoslezská orlice vycházejícího od počátku září 1990. Vznikly také satelitní organizace Společnost moravskoslezské mládeže a Společnost moravských a slezských žen.

Krátké období mezi Ostravským a druhým Kroměřížským sněmem bylo obtížné zejména pro předsedu hnutí. Dne 17. října 1990 poslanec Federálního shromáždění Stanislav Devátý na stránkách Lidových novin zveřejnil prohlášení, které se týkalo údajně Bártovy spolupráce se Státní bezpečností. Proti Bártovi se postavil i ministr Bohumil Tichý a tři poslanci HSD-SMS, František Pernica, Miloš Krejcar a Zdeněk Vysloužil.

Kdo vlastně byl Boleslav Bárta? Bárta původně pracoval jako klinický psycholog v Kroměříži a současně na částečný úvazek vyučoval na Psychologickém ústavu Filosofické fakulty v Brně. V roce 1968 aktivně vystupoval v založené Společnosti pro Moravu a Slezsko. Obě svá zaměstnání byl donucen na počátku sedmdesátých let opustit.¹³ Nedlouho poté se u Bárty dostavily závažné srdeční problémy, které skončily několika infarkty. I přes jeho nepříliš dobrý zdravotní stav stanul po listopadu 1989 v čele obnovené společnosti pro Moravu a Slezsko (Dlúhá, Kládvo 2001: 569–571). Bárta byl charismatickým řečníkem a svou vizí „národa Cyrila a Metoděje“ dokázal strhnout davy na náměstích moravských měst.

Stanislav Devátý ve svém obvinění uvedl, že obdržel z hodnověrných pramenů informaci o tom, že: „Předseda HSD-SMS pan docent Boleslav Bárta byl evidován od června 1976 do ledna 1980 pod krycím jménem „Slávek“ a od června 1986 pod krycím jménem „Kantor“ jako agent StB (boj s vnitřním nepřítelem) v oblasti „problematika pravice“.“ (Lidové noviny 1990a). Poté se na stránkách téhož deníku Bárta bránil a odmítal jakékoli nařčení. Naopak se snažil líčením svého nelehkého života, popisem výsledků na StB a prokazováním vlastní disidentské činnosti přesvědčit čtenáře o své nevině a roli oběti režimu. Nakonec nebyl jediným členem HSD-SMS nařčeným ze spolupráce s některým z represivních orgánů komunistické moci. Také poslanec FS Václav Tomis byl obviněn ze spolupráce s komunistickou vojenskou kontrarozvědkou. Bártova i Tomisova spolupráce byla potvrzena vyšetřovací Komisí událostí 17. listopadu.

2. HSD-SMS od druhého Kroměřížského sněmu do smrti Boleslava Bárty

HSD-SMS prošlo v této etapě vývoje několika fázemi odlišných kvalit. Na jedné straně druhý Kroměřížský sněm znamenal první otevřený rozkol hnutí, ale na straně druhé se HSD-SMS podařilo v této době značně zviditelnit. Jednak hnutí zmobilizovalo obyvatelstvo k několika masovým shromážděním podporujícím jeho politiku a také při sčítání lidu byla část moravské populace ovlivněna projevy některých členů HSD-SMS. Avšak ani tyto částečné úspěchy nemohly zakrýt celkový nezdar politiky hnutí na půdě zákonodárných sborů.

2.1 Druhý Kroměřížský sněm

Více než pět set delegátů se sjelo na druhém Kroměřížském sněmu HSD-SMS konaném 20. října 1990. V úvodu vyjádřili delegáti většinou hlasů důvěru předsedovi hnutí Bártovi. Na sněmu došlo ke schválení dvou důležitých dokumentů. Prvním bylo Memorandum k dohodě mezi HSD-SMS a Občanským fórem. Účastníci sněmu v něm žádají vedení svého hnutí, aby kriticky zvažilo další spolupráci s OF, včetně možnosti vystoupení z vládní koalice. Tento požadavek delegáti v memorandu zdůvodnili takto: „OF se podílí rozhodující mírou na odporu proti realizaci zemského zřízení...Toto partnerství bylo navíc otřeseno jednak útoky tisku OF a představitelů OF na HSD-SMS jako celek a osobními útoky na jeho jednotlivé představitele“ (Moravskoslezská orlice 1990c). Je zřejmé, že nespokojenost členů HSD-SMS s koaliční smlouvou byla opodstatněná, neboť OF nepodniklo v podstatě žádné kroky k naplnění slibů, ke kterým se touto smlouvou zavázalo. Neiniciovalo ani nepodpořilo zásadní reformu uspořádání státu a v listopadu 1990 byl odmítnut i návrh na provedení referenda v obou moravských krajích, ve kterém se lidé měli vyjádřit ke státoprávnímu uspořádání.

Dalším dokumentem byla druhá Moravskoslezská deklarace čítající šest bodů, ve které je ČNR vyzývána, aby přijala zákon o zemském uspořádání ještě do komunálních voleb. V případě, že se tak nestane, vybízí dokument k uspořádání referenda v den konání voleb. Jedním z bodů deklarace byl také návrh na vytvoření Moravskoslezského sněmu. Na poslance HSD-SMS zasedající v České národní radě je v deklaraci apelováno, aby se začali subjektivně považovat za poslaneckou komoru budoucího Moravskoslezského sněmu. Právě tato dekla-

race se stala důvodem ke zrodu zatím největšího sváru uvnitř hnutí, ačkoliv určité náznaky vznikající opozice bylo možné zaznamenat již na Ostravském sjezdu.

Zatímco s Memorandem souhlasili téměř všichni delegáti, od textu druhé Moravskoslezské deklarace se distancovala převážná většina poslanců HSD-SMS,¹⁴ neboť ji nepovažovali za státoporný dokument. Tito poslanci se již dopoledne pokusili Bártovi v jeho nepřítomnosti vyjádřit nedůvěru.¹⁵ Na vyhocení situace měla vliv nejen tato deklarace, ale také předsjezdové zveřejnění Bártovy spolupráce s StB posílilo opozici v hnutí. Část poslanců raději Kroměřížský sněm opustila. Tento sjezd lze považovat za první projev počínajícího úpadku hnutí.

Reakci poslaneckého klubu HSD-SMS v ČNR na Moravskoslezskou deklaraci popsal jeho předseda Ján Kadlec následovně: „Podářilo se mi dosáhnout toho, že celý náš klub přišel k předsedkyni ČNR Burešové a tam dal slib, že nikdy nebude podporovat žádné protiústavní kroky. Toho jsme se drželi po celou dobu, protože deklarovat nějaké republiky a samostatné parlamenty tím, že odejdeme a vyhlásíme se jako Moravskoslezský sněm, to zavánělo separatismem nejhrubšího zrna“ (Rozhovor s Jánem Kadlecem 2004).

Moravskoslezská deklarace nezůstala bez povšimnutí ani na půdě Federálního shromáždění, neboť předsednictvo Sněmovny lidu FS uložilo mandátovému a imunitnímu výboru posoudit, zda Boleslav Bárta v souvislosti s vyhlášením deklarace neporušil poslanecký slib. Bárta se domníval, že rozhodně nedošlo k porušení ústavy a to hned z několika důvodů: „Navrhovaný krok se nedotýká federální ústavy, protože jde o opatření, které spočívá výlučně v kompetenci České republiky a jejich orgánů... Česká republika nemá dosud ústavu, takže jsem neměl, co porušit. Druhá Moravskoslezská deklarace nevybízí ani ke zrušení České národní rady nebo vlády ČR, ani k násilným činům. Vyzývá jen k jejich reorganizaci ve smyslu účinného rozdělení jejich moci zákonodárné a výkonné mezi nižší státoporné celky...“ (Moravskoslezská orlice 1990f). Bártova obhajoba nebyla dostatečně přesvědčivá a v únoru 1991 došlo k jeho vyloučení z předsednictva Federálního shromáždění.

Týden po druhém Kroměřížském sněmu se sešly dva nejvyšší orgány HSD-SMS, Sněm předsedů okresních středisek a Zemská koordinační rada, aby vyjádřily své stanovisko k vystoupení ministra Tichého a tří poslanců hnutí v kauze spolupráce předsedy Bárty s StB. Sněm předsedů okresních středisek HSD-SMS se jednoznačně postavil na stranu Boleslava Bárty. V závěru usnesení požaduje Sněm předsedů okresních středisek vyloučení poslance Tichého, Pernici a Krejčara z HSD-SMS. Tímto prohlášením byl stvrzen vznik dvou center hnutí, který vyvrcholil v březnu 1991 vytvořením dvou poslaneckých klubů na půdě FS.

2.2 Komunální volby v listopadu 1990

Velkou příležitostí a výzvou pro HSD-SMS, jak pozvednout kredit a naplnit své ambice, byly komunální volby. Právě volby do místních zastupitelských sborů lze považovat za skutečné zrcadlo politické síly jednotlivých stran, neboť kandidující subjekty musí aktivovat občany na úrovni obcí a musí prokazovat přitažlivost svých programů tváří v tvář voličům. To vše vyžaduje především silnou organizaci strany a dostatečnou síť lokálně známých a přesvědčivých osobností. U největšího zastávce samosprávy by se dal předpokládat volební úspěch. Předseda HSD-SMS Bárta na otázku, zda má hnutí pro komunální volby srozumitelnou taktiku, odpověděl: „Domnívám se, že máme. Jejím výrazem je, mimo jiné, Moravskoslezský

demokratický blok, který jsme utvořili s některými demokratickými stranami“ (Moravskoslezská orlice 1990g).¹⁶

Z pohledu na předvolební rozložení sil vyplývá, že HSD-SMS mělo problémy s obsazením svých kandidátek. Pouze v jednom jihomoravském a dvou severomoravských okresech dokázali ve více než polovině obcí daného okresu postavit své kandidáty.¹⁷ Na druhou stranu dokázali ve dvou okresech kandidovat v největším počtu obcí. Již tato úvodní čísla svědčí o značně nevyrovnané základně podpory a popularity HSD-SMS v moravském a slezském regionu. V těchto volbách mělo HSD-SMS lepší výsledky ve městech než na venkově. Komunální volby dále prokázaly zřetelné rozdíly mezi Moravou jižní a severní. Podstatně lepších výsledků dosáhlo hnutí v Jihomoravském kraji. Poměrně velké rozdíly se ukázaly i mezi jednotlivými regiony v rámci jižní, resp. severní Moravy. V severomoravských zejména slezských městech hnutí mnoho hlasů nezískalo, větší úspěch slavilo jen v menších městech bez okresního statutu (Jeseník, Jablunkov atd.).

Komunální volby potvrdily zvláštní postavení Brna jako nejvýraznějšího centra HSD-SMS.¹⁸ V tomto okrese dokonce hnutí obdrželo více hlasů než OF a KSČM dohromady. Ale mezi 15 městy, kde HSD-SMS získalo největší počet hlasů,¹⁹ bylo kromě Brna už jen jediné okresní město – Hodonín. Celkově ve volbách do obecních zastupitelstev získalo HSD-SMS 4,16% hlasů (celorepublikově 6. místo), což čítalo 1706 mandátů (2,56% mandátů) (Krejčí 1994: 258). Hnutí v komunálních volbách nezískalo výraznější postavení, pouze se potvrdila výrazná územní rozkolísanost podpory hnutí. Volby dále odhalily organizační slabost HSD-SMS a neschopnost nabídnout dostatek osobností, které by oslovily alespoň část nerozhodných voličů, a které by dokázaly vhodně prezentovat samosprávné představy hnutí. Lze konstatovat, že tyto volby skončily pro HSD-SMS celkově neúspěchem.²⁰

2.3 Vlíná demonstrací

Počátek roku 1991 byl ze strany HSD-SMS ve znamení ofenzivy a mobilizace moravského obyvatelstva. V této době hnutí maximálně aktivizovalo svůj potenciál. HSD-SMS si začalo uvědomovat, že osamocený boj za moravskou samosprávu je odsouzen k neúspěchu. Zároveň uvnitř hnutí převládlo přesvědčení o naprosté neplodnosti koaličního partnerství s OF. Vzhledem k nevstřícnosti OF v otázce ustavení moravské samosprávy se Sněm předsedů okresních středisek i Zemská rada hnutí rozhodly 15. ledna 1991 vystoupit z vládní koalice.²¹ Toto usnesení ovšem ministr Tichý odmítl respektovat, což vedlo k vystupňování konfliktu s Bártou.²² Nakonec 7. února Bohumil Tichý rezignoval na funkci ministra státní kontroly. Dne 19. února přijal také Klub poslanců HSD-SMS v ČNR rozhodnutí o odstoupení z koalice s OF. Hlavním důvodem tohoto kroku se stalo především zmařené hlasování o vládním návrhu státoprávního uspořádání ze strany OF.

V sobotu 26. ledna byla započata „demonstrací proti ozebračování Moravy“ série několika protestních shromáždění, která probíhala ve větších moravských a slezských městech – v Brně, Olomouci či Ostravě. Největší počet lidí se na konci ledna sešel na brněnském náměstí Svobody. Mezi mnoha tisíci přítomnými²³ nebyli pouze stoupenci HSD-SMS, ale i přívrženci sociálních demokratů, Československé strany socialistické (ČSS) a jiných politických stran a hnutí požadujících konec diskriminace Moravy a odsuzujících schválený rozpočet na rok 1991.²⁴ Zásadní požadavky demonstrantů byly shrnuty v Prohlášení moravského a slezského

lidu, jehož ústřední bod se týkal zřízení zemského uspořádání a vytvoření spolkové republiky Československo do konce roku 1992. Autoři rezoluce též požadovali zařazení moravské národnosti do archů pro nastávající sčítání lidu.²⁵

Druhá vlna demonstrací se konala 2. března a opět nejvíce lidí, zhruba deset tisíc, přišlo v Brně.²⁶ Toto shromáždění mělo být vyjádřením nespokojenosti Moravanů s návštěvou českého premiéra a vlády, která proběhla v posledních únorových dnech. Kromě projevů členů HSD-SMS na protestním shromáždění vystoupil i např. Jiří Včelař Kotas (Svobodný blok) či republikán Miroslav Sládek. Výsledek této demonstrace byl de facto totožný s požadavky vyslovenými při protestech koncem ledna. O čtrnáct dní později se konalo další protestní shromáždění občanů za samosprávu Moravy a Slezska. Od této doby lze pozorovat snížení zájmu lidí o moravské demonstrace, neboť se zde sešla jen zhruba polovina protestujících v porovnání s minulou akcí (Foret 1991a). Upadající trend zájmu potvrdilo i čtvrté protestní setkání, na kterém se podle odhadu IVVM sešlo okolo 1500 občanů (Foret 1991b).

Celkově lze konstatovat, že demonstrace získaly značnou podporu obyvatel Moravy a Slezska, obzvláště ve větších městech.²⁷ Hlavními řečníky a organizátory byli především členové HSD-SMS. Velmi brzy se však prokázala jistá vyčerpanost a omezenost proklamovaných tezí. Na těchto shromážděních zaznívaly jednak některé konstruktivní návrhy, avšak na straně druhé se zde lidé setkávali se značně konfrontačním a bojovným duchem,²⁸ jenž nebyl pravděpodobně všemi účastníky schvalován. Kromě toho demonstrace nebyly prosty různých demagogických výlevů,²⁹ které řadu racionálně uvažujících a samosprávu podporujících Moravanů mohly jen stěží upoutat.

2.4 Sčítání lidu

Počátkem března 1991 proběhlo sčítání lidu,³⁰ které se kvůli otázce uznání a zjišťování moravské a slezské národnosti značně zpolitizovalo. Ačkoliv základní státoprávní tezí hnutí byl zemský princip a nikoli národnostní a HSD-SMS nemělo (oproti Moravské národní straně) uznání moravské národnosti jako svůj zásadní cíl, počínalo si v této záležitosti velmi aktivně. Někteří členové HSD-SMS silně agitovali za uznání a co největší úspěch moravského národa při sčítání lidu.³¹ Hnutí tak chtělo jednak potvrdit a osvědčit správnost svých politických tezí a zároveň toužilo využít předščitací kampaně k zisku nových příznivců a k mobilizaci voličské základny.

S ohledem na radikalizaci problematiky moravské národnosti a na četné polemiky provedla Ústřední komise pro sčítání lidu, domů a bytů na doporučení příslušného výboru ČNR změnu sčítacích archů. Zhruba měsíc před začátkem sčítání byla do zjišťování a zpracování výsledků zahrnuta samostatně i národnost moravská a slezská a rovněž některé další národnosti, včetně národnosti československé. Národnost byla zjišťována důsledně deklaratorně, tzn. že se občané svobodně, podle vlastního přesvědčení a tedy v naprostém souladu s ustanovením Listiny základních lidských práv a svobod, mohli k této otázce vyjádřit (Balík et al. 1992: 120).

Výsledky sčítání ukázaly, že z celkového počtu 15 568 000 obyvatel celé ČSFR se k moravské národnosti hlásí 8,7 % (v rámci ČR 13,2%), tedy 1 360 000 lidí a ke slezské národnosti 0,3 % (v rámci ČR 0,4%), resp. 45 200 občanů. V obou moravských krajích bylo sečteno 32,7 %

občanů moravské národnosti a 1,1 % občanů slezské národnosti (Balík et al. 1992: 121 a 125). Podíl moravské národnosti byl podstatně vyšší v Jihomoravském kraji. Nejvíce se k moravské národnosti hlásili obyvatelé okresů Hodonín 64,7%, Brno – venkov 62,7%, Brno – město 60,6% a Vyškov 58,9% a naopak nejnižší zisky byly zaznamenány v Karviné, Opavě a Jihlavě (Balík et al. 1992: 124) To znamená, že výsledky jednotlivých okresů se de facto překrývaly s popularitou HSD-SMS,³² tedy kromě slezských okresů, neboť zde logicky převládala národnost slezská nad moravskou. Slezská národnost zaznamenala nejvyšší zisky v Opavě, Karviné a Frýdku Místku.

Zajímavá je analýza sčítání lidu v souvislosti s parlamentními volbami 1990 z hlediska celkových preferencí Moravanů. HSD-SMS volilo 48 % z těch, kteří se přihlásili k moravské národnosti, na druhém místě figurují u Moravanů křesťanské strany s 19% a OF/VPN se umístilo až třetí se 17%, tj. hluboko pod celostátním průměrem, který činil 47% (Sláma 1992: 197). Z následného vývoje vyplynulo, že přihlášení se k moravské národnosti bylo zejména otázkou emocionální volby jednotlivce značně ovlivněné citlivostí a zpolitizováním daného tématu, které bylo umožněno netečností zejména republikové a federální vlády. V takové situaci pochopitelně nabízela národnostní struna jeden z mála dobře slyšitelných a srozumitelných projevů (Foret 1991c). Při následujícím sčítání konaném o deset let později se počet Moravanů zmenšil o téměř 990 000.

2.5 Čtyři varianty

První měsíce roku 1991 nebyly naplněny pouze protesty na moravských a slezských náměstích, ale zároveň pokračovala i diskuse na vládní úrovni a mezi poslanci ČNR. Dne 1. února 1991 se na brněnské radnici před kamerami Československé televize sešlo 52 poslanců ČNR zvolených na Moravě a ve Slezsku bez ohledu na politickou příslušnost, aby se poradili o budoucím nejhodnějším správním uspořádání státu. Poslanci projednali jednotlivé varianty státoprávního uspořádání a na závěr jednání odhlasovali (39 z 52 se vyslovilo pro) následující usnesení o čtyřech bodech: „Navrhujeme vládě ČR variantu spolkové republiky... Na přechodné období do přijetí nových ústav přijmout zákon o zemském zřízení... Pro přípravu moravsko-slezské ústavy doporučujeme vytvořit komisi... ze zástupců všech politických stran a hnutí Moravy a Slezska“ (Moravské noviny 1991c).

Počátkem února se sešla vláda České republiky s některými poslanci ČNR a experty na zámku Lnáře, aby si vyjasnila své názory a stanoviska k územněsprávnímu uspořádání. Podklady pro lnářské jednání poskytla především Komise pro státoprávní uspořádání, která zpracovala čtyři varianty řešení. O jednání v Lnářích informoval místopředseda ČNR a poslanec HSD-SMS Zdeněk Malík takto: „Všichni tady uznávají, že ideálním státoprávním uspořádáním by byl spolkový stát, který má-li fungovat, musí mít tři země.“ V rozporu s Malíkovými formulacemi bylo prohlášení jiného místopředsedy ČNR a poslance za OF Jana Kalvody, který prohlásil, že usilovat o samosprávu Moravy je jev iracionální, který znamená nefunkční zásahy do politického a státního aparátu (Lidové noviny 1991a).

Dne 14. února mělo proběhnout na půdě ČNR hlasování o původním vládním usnesení, které vyjadřovalo podporu systému spolkového zřízení.³³ OF, resp. Meziparlamentní klub demokratické pravice však na poslední chvíli zaujal a v plénu prosadil stanovisko, že na základě podkladů předložených vládní komisi nelze hlasovat.³⁴ Poslanec Tomáš Fejfar (OF)

přednesl pozměňovací návrh k usnesení ke státoprávnímu uspořádání a navrhoval toto: „Je třeba přistoupit k věcnému projednání všech čtyř variant vzešlých z vládní komise, včetně jejich ekonomického rozboru a rozboru ústavně právního ve všech příslušných orgánech ČNR“ (Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna b). V hlasování o pozměňovacím návrhu Klubu OF se vyjádřilo 94 poslanců pro, 44 hlasů bylo proti a 24 se zdrželo hlasování. Poté následoval rozhořčený odchod poslanců HSD-SMS ze sálu (Weiss 1991). Poslanci hnutí oznámili, že se s výjimkou spolupráce s lustrační a státoprávní komisí nebudou účastnit práce v ČNR. Ovšem na následující patnácté schůzi ČNR byli opět přítomni.

2.5.1 Návrhy Komise pro státoprávní uspořádání

Vládní komise navrhla čtyři následující varianty. První varianta – zemská: Česká republika může být rozčleněna na dvě země (Českou a Moravskoslezskou), nebo na tři země (Českou, Moravskoslezskou a Prahu, případně na Českou, Moravskou a Ostravskoslezskou). Každá země měla disponovat vlastním sněmem, zemskou vládou a vlastním rozpočtem. Státní správu by vykonávaly bývalé okresy. Druhá varianta – oblastní neboli regionální: území ČR se mělo rozdělit na 15 až 30 oblastí řízených z Prahy, bez ohledu na bývalé zemské hranice. Došlo by ke zrušení okresů. Třetí varianta – kombinovaná: území ČR mělo být rozděleno na 15 až 30 oblastí patřících do jedné ze dvou, případně tří zemí. Země by spravovaly zemské úřady státní správy. Čtvrtá varianta – spolková: podle tohoto návrhu se ČSFR měla stát trojfederací. Vznikly by země Česká, země Moravskoslezská a Slovensko, které měly mít vlastní ústavu, prezidenta, sněm, vládu a soudní orgány (Lidové noviny 1991h).

Petr Pithart ve svém projevu na 15. schůzi ČNR 27. února 1991 uvedl: „Na základě zhodnocení závěrů uvedené komise [česká vláda] usoudila, že z uvažovaných možností jsou nejvíce přijatelná dvě řešení, a to buď spolkové uspořádání ČSFR nebo zemské uspořádání České republiky v jeho samosprávné variantě... Jisté je to, že základní jednotkou samosprávy je obec... Jisté je i to, že státní správa musí být vyvážena samosprávou. Česká vláda soudí, že dalším stupněm, případně jedním z dalších stupňů, má být země“. Dále se Pihart vyjádřil, že pokud by došlo ke spolkovému uspořádání, velmi důležitým by byl postoj Federálního shromáždění a celé slovenské reprezentace. „Ovšem pokud by mělo spolkové uspořádání vést ke konfederaci, pak i je bychom museli odmítnout... česká vláda je upřímným stoupencem federace. Konfederace pro ni není v žádném případě alternativou,“ dodal Petr Pihart (Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna c).

2.5.2 Státoprávní ideje HSD-SMS

Pro HSD-SMS byly přijatelné dvě varianty ze čtyř navrhovaných. Nejlepší řešení by zřejmě poskytovalo zemské zřízení se správním uspořádáním, při kterém by zemské orgány byly na úrovni orgánů státních. Druhou akceptovatelnou variantou pro HSD-SMS byla možnost spolkového uspořádání, ačkoliv se od počátku nejevila příliš reálně vzhledem ke značně proměnlivým postojům ze strany slovenské reprezentace. Slovensko samo procházelo na jaře 1991 velmi obtížným obdobím, z čehož se následovně odvíjela značná názorová nekonzistentnost státoprávních stanovisek předních slovenských politiků. HSD-SMS však mělo svoji vlastní specifickou představu o průběhu územněsprávní reformy. Hnutí svou vizi zveřejnilo počátkem února na stránkách stranického tisku Moravskoslezské orlice. Představitelé HSD-SMS vyjádřili požadavek na co nejrychlejší ukončení příkoří páchaných na Moravě a ve Slezsku

zavedením samosprávy se samofinancováním, prosazováním zemského zřízení v České republice, a to na samosprávném a spolkovém principu a jako cílové řešení požadovali vytvoření Spolkové republiky Československo s rovnoprávnou Moravou a Slezskem do konce roku 1992 (Moravskoslezská orlice 1991a).

Jak si HSD-SMS představovalo průběh územněsprávní reformy, jejímž vyvrcholením se měl stát vznik spolkového uspořádání? Hnutí zamýšlelo realizovat ideu spolkového státu ve dvou fázích. Prvním krokem k novému státoprávnímu uspořádání mělo být zavedení zemského zřízení v České republice na samosprávném a spolkovém principu. Zákonodárnou činnost by vykonávaly sněmy jednotlivých zemí – sněm země Moravskoslezské, země České a sněm města Prahy. Zemské sněmy se měly stát autonomními složkami České národní rady, ve které by platil zákaz majorizace kteréhokoli sněmu. Nejvyšším výkonným orgánem země se měly stát zemské vlády (vláda země Moravskoslezské, České, magistrát Prahy) jako kolegiální orgány bez zemských ministerstev. Do kompetencí vlády ČR by pak spadaly oblasti jako energetika, železnice a dálnice či komunikace a některé otázky financí.

Podle názoru HSD-SMS bylo možné ze samostatného zemského spolkového zřízení v České republice snadno přejít na Spolkovou republiku Československo, složenou ze země České (resp. republiky), ze země Moravskoslezské, případně republiky Moravské a Slezské a republiky Slovenské, popř. Svobodného státu Slovensko. Zákonodárné a výkonné orgány by existovaly na úrovni spolkové a zemské. Výlučné kompetence spolkových orgánů by se týkaly zejména zahraniční politiky, národní obrany, měny, státního občanství či státní bezpečnosti (Moravskoslezská orlice 1991a).

Otázkou je, zda jednoznačné preferování spolkového uspořádání nebylo příliš radikálním požadavkem. Zřejmé je však to, že časové limity vytyčené hnutím jak pro vznik zemského zřízení, tak pro spolkové uspořádání postrádaly reálné obrysy. Bylo věcí politického taktu, citu a kompromisu prosazovat jednotlivé reformy, avšak v této záležitosti HSD-SMS zcela propadlo. Jinou diskutabilní a hypotetickou otázkou je, zda by státní centralizovaný systém byl nahrazen skutečně funkční decentralizací prospěšnou pro rozvoj tržní ekonomiky a snížení stavů úřednického aparátu, a jestli by nedošlo v jednotlivých zemích, resp. republikách ke sporům o postavení hlavního centra země, tedy zda by pražský centralismus nebyl nahrazen centralismem jiným.

Hlavní protivník zemských a spolkových idejí HSD-SMS vyrůstal především z rozpadajícího se OF, a to zejména z křídla etabloující se Občanské demokratické strany (ODS), ale také ze strany Občanské demokratické aliance (ODA). Hnutí nebylo schopné zabezpečit si podporu významnějšího politického subjektu. S tímto problémem se ostatně HSD-SMS potýkalo po celou dobu své existence, neboť koaliční smlouvu s OF rozhodně nelze považovat za dohodu úspěšnou a plodnou. Myšlenky hnutí nacházely dlouhodoběji podporu pouze u marginálních subjektů, jakým byla například ČSS, tehdejší sociální demokracie či republikáni. Velkou překážkou idejí HSD-SMS byly slovenské požadavky. Obecně lze konstatovat, že pro slovenské separatisty a zastánce volného (kon)federálního uspořádání byla myšlenka trojčlené federace, v níž by se Slovensko ocitlo v roli rovnocenného partnera Čechům a Moravanům, nepřijatelná. Slovenští politici však chtěli využívat moravisty pro celkové oslabení české pozice.³⁵

V dubnu 1991 provedl STEM a Sociologický ústav ČSAV pro poslance ČNR průzkum, který se týkal názorů obyvatel České republiky na územní a státoprávní uspořádání. Největší

podporu (37%) získala varianta „oblastní“, na druhém místě se umístila varianta „zemská“ (28%). Třetím nejvíce podporovaným východiskem (23%) bylo řešení „federativní“, resp. „spolkové“ a nejmenší podpory (12%) se dostalo variantě kombinované (Sociologické aktuality 1991: 9). Z průzkumného šetření dále vyplynulo, že obyvatelé Moravy a Slezska, a zvláště pak obyvatelé samotné Moravy, nemají pocit spravedlivého uspořádání a ve svém hodnocení se výrazně odlišují od obyvatel Čech. Výzkum také prokázal značnou popularitu institutu referenda jako možné formy řešení. V otázce vztahů Čech, Moravy a Slezska s ním vyslovily souhlas tři čtvrtiny dotázaných.³⁶

2.6 Vnitřní pnutí v HSD-SMS a Bártova smrt

HSD-SMS procházelo počátkem roku 1991 z hlediska vnitřní struktury těžkým obdobím. Ani prvotní úspěchy hnutí na moravských demonstracích nemohly zakrýt vnitřní problémy. Rozkol započatý druhým Kroměřížským sněmem byl neodvratný. Hnutí se muselo potýkat se značnou antipatií ze strany některých politických uskupení, která v chování jeho lídrů spatřovala nebezpečí pro celý stát. Kromě toho HSD-SMS utrpělo v průběhu února a března dvě hluboké rány na své prestiži. První ranou bylo odvolání předsedy Barty 5. února 1991 z předsednictva FS. Druhým úderem pak bylo vyvrcholení rozporu mezi dvěma křídly hnutí na půdě FS. Konflikt mezi odlišnými strategiemi a orientacemi vyústil v březnu 1991 v rozpad jednotného poslaneckého klubu HSD-SMS ve FS na kluby dva, HSD-SMS I a HSD-SMS II. Poslanecký klub HSD-SMS I se konstituoval 19. března, jeho předsedou se stal Zdeněk Vysloužil. Tento klub disponoval v obou komorách FS zpočátku sedmi poslanci. Členy klubu se stali i poslanci vyloučení po druhém Kroměřížském sněmu, kteří poté s hnutím de facto neměli již nic společného. Den po etablování odloučeného klubu byl ustaven poslanecký klub s názvem HSD-SMS II, kterému předsedal Ladislav Žáček. Tento poslanecký klub měl o dva poslance méně, tedy pět (Cigánek 1992: 147–148). Ačkoli existovalo také napětí mezi poslanci v ČNR, zde k rozštěpení nedošlo.

Oficiálním ustavením vlastního poslaneckého klubu byl v podstatě završen několik měsíců trvající proces odluky části poslanců Federálního shromáždění. Tito poslanci vystoupili z původního klubu zejména proto, že nesouhlasili s politikou vedení hnutí,³⁷ obzvláště pak s úporným lpěním na trojdielném řešení státoprávní otázky a neschopností získat relevantní politickou podporu. Další distinkcí bylo ideové směřování obou skupin. Poslanci HSD-SMS I se více orientovali na pravicové strany,³⁸ kdežto poslanci HSD-SMS II se ke konci svého volebního mandátu zaměřovali spíše na levicová uskupení, jakým bylo například Hnutí za sociální spravedlnost (HSS). Pověstnou poslední kapkou ke štěpení klubů byl postoj k obvinění Barty a Tomise ze spolupráce s StB, resp. vojenskou kontrarozvědkou. Zatímco Zemská rada HSD-SMS oba poslance podpořila, část poslanců zvolených za hnutí ve FS je vyzvala k odstoupení.

Koncem dubna, krátce před důležitým jednáním ČNR o návrhu zákona o zemském úřadu, se uskutečnilo další protestní shromáždění moravských a slezských občanů, tentokrát v Praze na Václavském náměstí.³⁹ Tato demonstrace nebyla jediným vyjádřením Moravanů ke stávající situaci. Zhruba týden před pražským protestem organizovaným HSD-SMS vyšlo v ostravském tisku prohlášení mlčících Moravanů, kteří odmítali hájení moravských zájmů prostřednictvím politiky HSD-SMS. Také situace v ČNR při průběhu osmnácté schůze nebyla

pro HSD-SMS příznivá. Dne 26. dubna byl znovu odmítnut návrh zákona o zemském zřízení podaný HSD-SMS.

Měsíc květen znamenal pro již vnitřně oslabené a v parlamentní politice málo úspěšné hnutí další ránu. Poslední květnový den roku 1991 se v Budmericích sešli představitelé šestnácti českých a slovenských politických stran,⁴⁰ aby jednali o perspektivě společného státu. V podvečerních hodinách předstoupil prezident Václav Havel před televizní kamery s následujícím prohlášením: „Jsem zplnomocněn účastníky dnešní schůzky oznámit, že v půl druhé bez jakýchkoli předběžných známek nemoci nebo nevolnosti ke konci svého poklidného diskusního vystoupení dostal srdeční nevolnost pan poslanec Boleslav Bárta a krátce před třetí hodinou zemřel“ (Moravskoslezská orlice 1991b). Bárta zemřel ve věku 62 let a s jeho smrtí bylo zároveň ukončeno i jedno výrazné období v historii HSD-SMS.

Po smrti Bárty muselo HSD-SMS vybrat nového předsedu, což bylo v situaci, kdy se hnutí nedostávaly výrazné osobnosti, velmi obtížné. Na sjezdu HSD-SMS v Brně konaném 8. června 1991 delegáti do čela hnutí zvolili právníka a poslance Jana Kryčera.⁴¹ Nový předseda byl postaven před nelehký úkol. Za prvé bylo nutné uklidnit narůstající rozpory uvnitř HSD-SMS. A za druhé hnutí potřebovalo pevněji zakotvit v rámci stranického systému. Kryčer se rozhodl, že bude usilovat o přetransformování hnutí v centristický politický subjekt založený na sociálně-liberální doktríně. V parlamentních volbách 1992 se ale HSD-SMS prosadilo pouze do ČNR, kde získalo 5,87% hlasů (14 mandátů).⁴² V tušení vlastního úpadku řada poslanců zvolených za HSD-SMS v roce 1992 hnutí opustila a potvrdila tak klesající relevanci hnutí na české politické scéně. Politický sestup se nepodařilo zastavit ani transformací HSD-SMS⁴³ na politickou stranu ani verbálním centrismem. Volbami v roce 1996 končí éra polistopadového parlamentního působení moravistického politického subjektu.

2.7 HSD-SMS z pohledu ideového zakotvení

Nalézt skutečné ideové zakotvení HSD-SMS v období utváření českého stranického systému je velmi obtížný úkol. Hnutí bylo programově velmi úzce orientováno na otázky státoprávního uspořádání a v jiných oblastech vyvíjelo minimální aktivitu, což začlenění tohoto subjektu v typické dimenzi levo-právěho kontinua znesnadňuje. Toto tvrzení prokazuje průzkum analyzující český stranický systém v roce 1991, ve kterém se k postavení jednotlivých politických subjektů vyjadřoval soubor 34 expertů,⁴⁴ kteří řadili strany a hnutí na škále od „levice“ přes „střed“ až ke „krajní pravici“. Výrazné výsledkové diference byly zaznamenány, kromě několika neparlamentních stran, i v případě HSD-SMS, když se zařazení hnutí pohybovalo v celé šíři levo-právěho kontinua (Hudeček 1992: 278).

Podle jiného šetření zaměřeného především na skladbu elektorátu HSD-SMS, patřili voliči hnutí v roce 1990 jednoznačně do pravé části stranického spektra a v průběhu roku následujícího došlo k posunu jejich pozic směrem k levému středu (Musil et al. 1991: 54). Pro voličstvo HSD-SMS se stal typický důraz na paternalistickou roli státu, který se prosazoval nejvíce v roce 1991. Klíčovým faktorem, který odděloval sympatizanty a odpůrce moravského hnutí, byl postoj k dilematu, zda stát má pečovat o blaho jedince či každý jedinec má být především odpovědný za svůj osud sám (Musil et al. 1992: 15). Akcentací paternalismu se voliči hnutí svou charakteristikou podobali elektorátu levicových stran. Proč tedy tyto paternalisticky orientovaní voliči volili hnutí, jehož program zcela vůbec nepodporoval takovouto hodnotu?

Autoři na základě svého průzkumu vytvořili hypotézu, že šlo zejména o reakci lidí, kteří se obávali ztráty svých sociálních jistot, dále se báli budoucího ekonomického vývoje a moravský nacionalismus se jim stal náhražkou mizící jistoty – státu.

O značné ideové nevyprofilovanosti HSD-SMS svědčí i jeho následující vývoj, ve kterém se poslanci HSD-SMS rozešli do různých politických stran pravicově-konzervativní ODA (Ján Kadlec) počínaje, přes středovou KDU-ČSL (Eva Nováková) až po levicově-populistické seskupení Hnutí za sociální spravedlnost (Alena Ovčáčiková). Neméně zajímavý byl i vztah HSD-SMS k ostatním politickým stranám. Značná část členstva HSD-SMS – jak vypovídá průzkum AISA z roku 1991 – měla krajně záporný vztah ke KSČ, ale také k ODS, oproti tomu intolanci vůči republikánům Miroslava Sládka vyslovilo jen 17% (Měchýř 1999: 190). Rozhodně nelze konstatovat, že by myšlenky propagované hnutím nenalezaly žádnou podporu u ostatních politických stran. Ovšem nejhlásitějšími příznivci HSD-SMS byly v tehdejší době neparlamentní strany marginálního významu jako např. ČSS, Svobodný blok či SPR-RSČ.⁴⁵ Samosprávné a státoprávní ideje hnutí však měly své příznivce i na půdě parlamentu, mezi ně můžeme počítat kupříkladu komunisty, poslance Občanského hnutí či lidovce (Šaradín, Šulák 2001: 12). Zásadním nedostatkem HSD-SMS však byla neschopnost politicky vyjednávat a přesvědčit ostatní parlamentní subjekty o vhodnosti svých návrhů.

2.8 HSD-SMS jako etnicko-regionální subjekt

Problematika etnických a regionálních stran a stranických systémů byla vzhledem k jejich omezenému významu považována do 80. let 20. století v evropské politologii za okrajovou. Větší pozornost si formace regionální proveniencie získaly na počátku 90. let, zejména v souvislosti s expanzí severoitalských lig (Strmiska 1998: 6). V současné době se definování etnicko-regionálních stran či vymezení etnicko-regionální stranické rodiny nachází spíše ve fázi otevřené diskuse než pevně stanovené a empiricky ověřené soustavy poznatků. V této části se zaměřím na aplikování teoretických kritérií vybraných definic vymezujících etnické či regionální strany a na zařazení HSD-SMS do některé ze stranických rodin v typologii Klause von Beymeho.

V politologii jsou běžně používány pojmy jako etnická, regionální, etnoregionalistická nebo etnicko-regionální strana. Autoři však těmto pojmenováním přisuzují různý obsah a používají je často ve velmi rozličných významech. Při této terminologické a výkladové nesourodosti lze konstatovat, že všeobecně akceptované vymezení etnických a regionálních stran neexistuje.⁴⁶ Někteří odborníci striktně oddělují typ regionálních stran a typ etnických stran (Klingemann, Hoffbert), jiní vymezují etnické a regionální strany jako společný typ (von Beyme) (Mareš 2003c: 6).

Například Huri Türsanová se přiklání k termínu etnoregionalistická strana. Subjekty patřící do této skupiny se dle jejího názoru vyznačují nacionalismem založeným na etnickém rozlišování, resp. na exkluzivní etnické identitě a na teritoriálních nárocích uplatňovaných v rámci existujících států (Fiala, Strmiska 2002). Aplikace její definice na HSD-SMS v době Bártova předsednictví je poměrně problematická. V rámci hnutí sice aktivně působili představitelé, kteří jednoznačně zastávali pronárodní pojetí, nicméně celkově převažovala nenacionální koncepce moravismu a zemský princip. Teritoriální nároky hnutí se až na ojedinělé výjimky (např. druhá Moravskoslezská deklarace) nevykaly rámci existujícího státu. Požadavky

HSD-SMS se soustředily zejména na narovnání vztahů mezi pražským centrem a Moravou a to jak z hlediska ekonomického, tak z hlediska státoprávního uspořádání.

Komplexní pohled na tuto problematiku nabízí Maxmilián Strmiska, který rozlišuje strany regionální a etnické. Regionální strany charakterizuje jako formace s regionálně ohraničenou voličskou základnou a mobilizačními zdroji, reprezentující sub-státní, regionální společenství zájmů. Tito aktéři vykonávají funkce politické strany v regionálně definovaném operačním prostoru, což je také kvalitativně odlišuje od „celonárodních“ či lépe řečeno celostátních stran (Strmiska 1998: 11). Podle Strmisky hraje klíčovou roli zejména regionálně založená legitimita a volební mobilizace etno-regionální komunity. Etnické strany pak vymezuje jako politické formace, jejichž ideově-programová i organizační identita, stejně jako jimi používané zdroje politické legitimity a volební mobilizace mají vyhraněně etnický ráz (Strmiska 2003: 14). Podle Strmiskova názoru nelze a priori ztotožňovat regionální strany se stranami etnického charakteru.⁴⁷ Regionální strany tedy mohou, ale nemusí být etnickými stranami – a naopak. Odtud také dle Strmisky vyplývá možnost používání označení „etnicko-regionální strany“ pro podskupinu v rámci regionálních stran (Strmiska 2003: 10).

Lze HSD-SMS označit na základě tohoto vymezení za stranu regionální, etnickou nebo etnicko-regionální? Nejprve se zabývejme aplikací kritérií definujících regionální strany. Pro hnutí měl teritoriální aspekt ústřední význam a „regionalizace“ operačního prostoru byla důležitou podmínkou působení HSD-SMS. Problém však nastává s vymezením regionální legitimity a identity, neboť ta nutně nepředpokládá respektování historických politických celků. Právě respektování historických celků, potažmo zemskou identitu však lze považovat za centrální aspekt politiky HSD-SMS.

Hnutí také nelze považovat za čistě etnickou stranu, neboť jeho ideově-programová identita neměla vyhraněně etnický ráz. Ačkoli pronárodní pojetí mělo uvnitř hnutí poměrně silnou podporu, nikdy se zdroje politické legitimity a volební mobilizace neopíraly výhradně o česko-moravské nacionální vymezení. Ačkoliv např. ve volebním programu z roku 1990 nalezneme snahu o „legislativní zakotvení Moravanů jako etnika s vlastní právní subjektivitou“ (Jak a koho volit? 1990: 70), celkovou politiku hnutí, jak bylo zmíněno výše, nelze považovat za jednoznačně pronacionální. Spíše naopak, v HSD-SMS, alespoň dle jeho parlamentní politiky, převládalo zemské pojetí. Po smrti Barty ještě ztelněji polevil pronacionální proud, zejména v důsledku vnitřního štěpení hnutí a také v důsledku působení Moravské národní strany (MNS),⁴⁸ která byla založena právě na národním pojetí a od hnutí se vymezovala odmítáním zemského uspořádání.

I přes nastíněné teoretické a praktické nesnáze, spojené zejména s obtížnou programově-ideovou uchopitelností HSD-SMS, se nejspíše nejvíce jeví aplikace Strmiskovy definice etnicko-regionální strany, jakožto podskupiny regionálních stran. Vymezení této podskupiny nám umožňuje rozvinout nejen teritoriální aspekty a regionalizaci operačního prostoru, ale zároveň připouští i etnický prvek, který sice v bártovském období nedominoval, nicméně jeho přítomnost v období sčítání lidu či v předvolební kampani byla zřejmá.

Politologie se potýká nejen s problematikou nejednotného definování regionálních a etnických stran, ale také vymezení etnicko-regionální stranické rodiny přináší mnohá úskalí. Zásadním zdrojem pojednávajícím o stranických rodinách je práce Klause von Beymeho *Politische Parteien in Westeuropa*. Von Beyme provedl klasifikaci založenou na dvou ideologických kritériích: jménu strany a pokud to bylo nedostačující, v potaz byla brána voličská

percepce programu a ideologické pozice strany (Mudde 2000: 81). V systému svého dělení von Beyme vyjmenovává devět „duchovních rodin“ (*familles spirituelles*). Mezi ně patří: 1. strany liberální a radikální; 2. konzervativní; 3. socialistické a sociálně demokratické strany; 4. křesťanské demokratické strany; 5. strany komunistické; 6. agrární; 7. regionální a etnické strany; 8. pravicové extremistické a 9. ekologické strany a hnutí.

Spolu s rozvojem komparativního výzkumu sub-státních stranickopolitických subjektů se otevřela diskuse, zda je skutečně možné z etnicko-regionálních stran vytvořit specifickou stranickopolitickou rodinu. Mnozí odborníci existenci etnicko-regionální „duchovní rodiny“ jako klasického ekvivalentu *familles spirituelles* zpochybňují.⁴⁹ Nejčastěji poukazují na přílišnou heterogenost této stranické rodiny, obtížnou aplikovatelnost na postkomunistický areál či možnost zařadit politické subjekty bez ohledu na jejich regionální charakter k jiným „duchovním rodinám“. Úkolem této práce však není verifikovat či negovat von Beymeho klasifikaci jako takovou, ale pokusit se nalézt místo HSD-SMS v této typologii.

Z hlediska českého stranickopolitického systému etnicko-regionální strany nikdy nepůsobily jako dlouhodobě relevantní subjekty.⁵⁰ HSD-SMS bylo dočasnou výjimkou. Z hlediska von Beymeho klasifikace zařadíme hnutí na základě aplikace teoretických kritérií bezpochyby mezi strany regionální a etnické. Von Beymeho kritérium názvu strany HSD-SMS jednoznačně naplňuje. Ideově je sice hnutí těžko uchopitelné, nicméně základem jeho monotematického programu bylo řešení teritoriálního a administrativního členění státu, čímž potvrzuje své místo v rámci skupiny regionálních a etnických stran. Neméně důležitý aspekt představuje také možnost negativního vymezení, resp. nemožnost zařazení HSD-SMS do žádné z jiných „duchovních rodin“ von Beymeho typologie.

Závěr

V souvislosti s obnovou Společnosti pro Moravu a Slezsko, vznikem HSD-SMS a počátečními aktivitami hnutí je nutné si uvědomit vnější okolnosti těchto dějů. Značný úspěch HSD-SMS byl do určité míry umožněn nestandardností a nevyprofilovaností českého stranického systému v jeho počáteční etapě. Pro tuto výchozí fázi, tzv. kladení základů systému, byly příznačné dva zásadní rysy. Za prvé došlo ke vzniku několika desítek nejrůznějších stran a hnutí. Za druhé ve společnosti existovaly z předešlého režimu negativní konotace k pojmům „strana“, „stranický“ apod., což také přispělo k velkému úspěchu hnutí jako takových (OF i HSD-SMS) v prvních demokratických parlamentních volbách. Pochopitelně se jednalo o jev přechodný a v průběhu volebního období se začaly etablovat a více prosazovat politické subjekty s obvyklou stranickou strukturou.

Při zkoumání příčin politického úspěchu HSD-SMS by však nebylo správné vidět jako jedinou pohnutku averzi voličů vůči stranám. Důvody tak silné přízně moravského obyvatelstva je nutné hledat také jinde. Zásadní roli zde jistě sehrál po desetiletí potlačovaný pocit diskriminace Moravy, zejména v hospodářských otázkách. S pocity ekonomického využívání se lehce spojila otázka státoprávní, případně nacionální a vznikl tak reálný základ pro dočasný úspěch HSD-SMS. Je zřejmé, že politický program založený na těchto premisách postrádal dlouhodobou pozitivní vizi a tím i perspektivu pro voliče. Spojením ekonomické a nacionální či vlastenecké struny došlo ke vzniku velmi výbušného konglomerátu,

podpořeného řečnickými schopnostmi Boleslava Bárty. V takové situaci se lidé snáz a rychleji začleňovali do zástupu příznivců moravského hnutí, a to bez ohledu na své skutečné politické preference.

Při podrobnější analýze sestupné tendence HSD-SMS lze vysledovat několik průvodních jevů. Velkým problémem byla slabost vnitřní struktury hnutí a značná nevyrovnanost úrovně osobností reprezentujících HSD-SMS. To pochopitelně souviselo s ideovou nekonzistentností hnutí a s velmi chvatným výběrem kandidátů pro parlamentní volby. Nerespektování stranických rozhodnutí a vznik více center uvnitř hnutí byly důkazem špatného fungování HSD-SMS. Skutečný a dlouhodobý úspěch mohl být dosažen pouze při naplnění minimálně jedné ze dvou následujících podmínek. Buď by muselo dojít k prosazení některých stěžejních programových, zejména státoprávních myšlenek, čímž by si hnutí zajistilo voličskou podporu, nebo by bylo nutné zmírnit programovou radikálnost a rozvinout spolupráci, případně se spojit s politickými subjekty pohybujícími se v oblasti středu či levého středu. Vzhledem k přílišné atomizaci českého stranického systému byl takovýto krok pro menší strany nezbytný. Nabízela se zde především kooperace s OH nebo ČSS. Nedošlo však k úspěšnému naplnění žádného z těchto kroků, a to i přes snahy Bártova nástupce Jana Kryčera o integraci středových subjektů, které přišly pro HSD-SMS osudově pozdě.

HSD-SMS bylo do jisté míry obrazem doby svého vzniku. Hnutí postrádalo atributy moderní politické strany a zjevně pochybilo svou velmi úzce profilovanou aktivitou a rétorikou. HSD-SMS v sobě nahromadilo příliš osobních ambicí, politických vášní a málo vyváženého rozhodování, čímž samo sebe nejprve katapultovalo až téměř k vrcholu státní moci, ale zároveň si svou neschopností vybalancovat své vnitřní a vnější problémy srazilo vaz.

Poznámky:

1. Do organizovanější formy byly uvedeny myšlenky moravanství 20. května 1968 založením Společnosti pro Moravu a Slezsko. V tento den se v kongresové hale hotelu International sešlo zhruba tři sta kulturních, vědeckých a hospodářských pracovníků z obou moravských krajů. Zakládající shromáždění vydalo Moravskoslezskou deklaraci, dále schválilo rezoluci a navrhlo ze svých řad skupinu odborníků do Husákovy vládní odborné komise pro přípravu ústavního zákona o federalizaci, ve které Moravané do té doby neměli žádného zástupce (Bárta 1998: 309–310).
2. Neoficiální promoravské aktivity vyvíjel okruh několika desítek věřících lidí soustředěných od počátku 80. let kolem Miroslava Richtera. Jednalo se především o kulturně-spoločenské aktivity a zejména o pěvecký sbor tzv. Gorazdovo bratrstvo (Pernes 1996: 224).
3. Boleslav Bárta tuto diskriminaci započatou rokem 1948 prokazoval následujícími argumenty: Rovnost jako původně celomoravský deník byla zredukována na krajský deník, bylo zrušeno všech 75 nakladatelství s celostátní působností fungujících na Moravě, rozhlasové stanice Brno a Ostrava byly zredukovány na krajská vysílání, brněnská a ostravská televize se dostaly do nedůstojného postavení, došlo ke zrušení Právnické a Farmaceutické fakulty v Brně atd. (Bárta 1998: 320).
4. Sešlo se zde více než pět set delegátů z Moravy a Slezska. Pro potřebnou registraci na Ministerstvu vnitra bylo sebráno 1200 podpisů (Kladivo 1990: 3).
5. MOH se obrátilo na Československou stranu lidovou (ČSL), která nabídla MOH spoluúčast v konglomerátu sil pod názvem Křesťanská a demokratická unie (KDU). MOH před volbami moravské voliče varovalo před nejistými zisky HSD-SMS: „Kdo chce volit samosprávu Moravy, může risknout dát hlas Hnutí za samosprávnou demokracii. Kdo však chce mít jistotu, že reálně svým hlasem pomůže k řešení letitého problému naší republiky, se zřejmě rozhodne pro koalici pod číslem 23“

- (Moravské listy 1990). Volby pro MOH skončily citelným neúspěchem, neboť získalo pouze jeden mandát v ČNR.
6. Na vývoj veřejného mínění a volebních preferencí mělo vliv několik důležitých faktorů. Jednak to byla aféra kolem obvinění Josefa Bartončíka. Za druhé se jednalo o převládající antikomunistický duch celé kampaně, který se projevil i výzvami k zákazu činnosti komunistické strany. Další událostí byly spory kolem majetku komunistické strany a dalších organizací Národní fronty.
 7. Další tři motivy pohybu preferencí: 1) Řadu voličů v obou republikách ovlivnila popularita prezidenta Václava Havla, který se sice do volební kampaně nezapojil oficiálně, ale de facto svým vystupováním podpořil OF a VPN. 2) Projevil se tzv. band-wagon effect: tendence nerozhodné části populace přidat se k té straně, která pravděpodobně zvítězí. 3) Poměrně častá byla i negativní volba (Herzmann 1992: 173).
 8. Pro rychlejší a radikálnější reformu se vyslovilo 51,9% kandidátů HSD-SMS, celkově se pro tento způsob reformy vyjádřilo 63,8% ze všech kandidátů (Rak 1992: 209).
 9. V únoru 1948 byla ukončena odborná diskuse, zda zachovat zemské zřízení (viz návrh Vladimíra Kubeše) či přejít na menší celky. Po komunistickém převratu byl ústavou zaveden systém krajských národních výborů, které straně umožňovaly kontrolu daných krajů. Administrativní členění již nerespektovalo zemskou hranici.
 10. Závěrem roku na domácí politické scéně dominoval především česko-slovenský spor o kompetence.
 11. Maxmilián Strmiska nazývá tuto Bártovu limitovanou spolupráci s vládními silami jako druh semi-koalice kombinovaný se semi-opozicí (Strmiska 2000).
 12. Prvním místopředsedou se stal Rudolf Opatřil, druhým Pavel Konečný a tajemníkem byl zvolen Aleš Kladiivo. Dále bylo zvoleno sedm členů rady a stejný počet členů revizní komise (Moravskoslezská orlice 1990d).
 13. V červenci 1990 Boleslav Bárta obdržel od vedení filosofické fakulty Masarykovy univerzity dopis, ve kterém se píše: „Mezi nejhorší zločiny rozhodně patří Vaše vyloučení z fakulty v roce 1971, Rehabilitační komise, akademický senát a vedení filosofické fakulty považují Váš vynucený odchod za odsouzenihodný, zločinný akt a prohlašují jej za neplatný.“ Pod dopisem je podepsán předseda akademického senátu Dušan Šlosar, děkan filosofické fakulty Josef Hladký a předseda rehabilitační komise Karel Palas. (Moravskoslezská orlice 1990a).
 14. Ján Kadlec a Zdeněk Vysloužil se za poslanecké kluby v obou zákonodárných sborech od deklarace distancovali a 28 poslanců (z 32) opustilo sněm.
 15. Viz Lidové noviny 1990b.
 16. Moravskoslezský demokratický blok tvořila kromě HSD-SMS také ČSS a Československá strana zemědělská (ČSZ).
 17. Na jižní Moravě se kandidáti HSD-SMS ucházeli o hlasy voličů jen ve čtvrtině, na severní Moravě v pětině obcí (Kostelecký 1991).
 18. Nepříjemnou dohrou komunálních voleb bylo pro HSD-SMS ustavující zasedání zastupitelstva města Brna, na kterém došlo k volbě brněnského primátora. Vzhledem k volebnímu vítězství HSD-SMS v jihomoravské metropoli (hnutí získalo 19 mandátů z celkových 60) byl za favorita primátorských voleb považován kandidát HSD-SMS Zdeněk Tichý. Jeho protikandidáty byli Václav Mencl kandidující za Sdružení pro Brno a Jiří Horák za OF. Hnutí se však svým necitlivým vyjednáváním o budoucí podobě koalice v zastupitelstvu připravilo o zisk primátorského křesla. Ve druhém rozhodujícím kole získal Mencl 32 hlasy oproti 25 hlasům pro Tichého. Po prohře svého kandidáta se HSD-SMS stáhlo do opozice.
 19. Absolutně největší zisky dosáhlo HSD-SMS ve Slavkově u Brna (37,4%) a ve Veselí nad Moravou (34,8%).
 20. Srov. Pernes 1996: 245.
 21. Petr Pithart se vyjádřil k postoji HSD-SMS takto: „Vystoupili z vládní koalice a tvrdí, že zůstali v koalici parlamentní. Já ale nevím přesně, co to je parlamentní koalice a nevím, zda to přesně vědí oni. Je to neobvyklé, ale je to jejich svobodné rozhodnutí“ (Lidové noviny 1991b).

22. Koncem ledna vydalo vedení HSD-SMS prohlášení, v němž se znovu distancuje od vládní koalice s OF v české vládě a zbavuje práva vystupovat jménem hnutí poslance FS a ČNR, kteří se „staví mimo programovou základnu hnutí a vyvíjejí destrukční činnost“ (Haid 1991).
23. Na této demonstraci se sešlo více než deset tisíc lidí (Moravské noviny 1991a).
24. Na demonstraci vystoupil mj. i ministr Jaroslav Šabata. Byl však, i přes svůj pozitivní přístup k zemskému zřízení, demonstujícími vypískán.
25. Viz Lidové noviny 1991g.
26. Podle průzkumu brněnské pobočky IVVM přišli lidé na demonstraci podpořit čtyři základní myšlenky. 20 % se vyslovilo pro samosprávnost, resp. samostatnost Moravy a Slezska, 20 % podporovalo spolkové uspořádání, 18 % vyslovilo podporu lepšímu postavení Moravy a Slezska v rámci našeho státu a 15 % podporovalo spravedlivější rozdělování státních prostředků pro Moravu a Slezsko v rámci našeho státu (Foret 1991d).
27. Březnových brněnských demonstrací se účastnili převážně obyvatelé Brna, vždy se jednalo zhruba o 75 % z podílu všech účastníků.
28. Konfrontačně laděná byla především olomoucká demonstrace z počátku března. Šlo především o reakci demonstrantů na prohlášení poslance za OF Berezy, který označil exponenty HSD-SMS za lidi, kteří chtějí zneužít myšlenku moravanství pro dosažení osobních cílů (Lidové noviny 1991d).
29. Například poslanec za HSD-SMS Václav Tomis v lednu na ostravské demonstraci uvedl, že současná pragocentristická politika nahrává 90 pražským rodinám, ve prospěch Bařů, Larischů a Schwarzenberků. (Lidové noviny 1991g).
30. Toto sčítání lidu bylo přesunuto z původního termínu 1. prosince 1990 na 3. března 1991 (Kučera 1992: 394).
31. V rámci HSD-SMS neexistoval jednotný názor na existenci moravského národa. Pro ilustraci připomenu dva protichůdné výroky členů hnutí. Ján Kadlec prohlásil: „Moravského nacionalismu se neobáváme – už proto, že moravská národnost ani neexistuje“ (Moravskoslezská orlice 1990b). Naopak poslankyně Alena Ovčáčiková, která bezprostředně před sčítáním rozesílala olomouckým občanům dopisy s výzvou, aby se přihlásili k moravské národnosti, pochybnosti o existenci moravské národnosti odvracela slovy: „Domníváte se, že se vším všudy existuje česká národnost? Zřejmě si myslíte, že se snažíme postavit hrad z písku a budovat něco, co tu nikdy nebylo. Ale moravská národnost tu byla vždycky. Když si jenom představím rodný list své babičky, která se narodila roku 1895, ta tam moravskou národnost měla“ (Weiss 1991).
32. V parlamentních volbách 1992 se HSD-SMS stalo s necelými 20 % druhou nejlivnější stranou v okresech Břeclav, Brno-venkov, Hodonín a Znojmo. Právě v těchto okresech uvedly ve sčítání bezmála dvě třetiny obyvatel moravskou národnost.
33. Původní návrh usnesení zněl: „Česká národní rada považuje za vhodné spolkové uspořádání ČSFR, a to za souhlasu všech jejich reprezentantů. Proto ČNR ukládá předsednictvu České národní rady vypracovat harmonogram postupu plnění stanoviska ČNR ke státoprávnímu a územně správnímu uspořádání na základě širokého rozboru... varianty spolkového uspořádání a současně varianty zemského samosprávného zřízení“ (Společná česko-slovenská parlamentní digitální knihovna b).
34. Jan Kalvoda vysvětloval změnu postoje svého klubu tak, že si jeho poslanci nepřáli předem zúžit výběr variant státoprávního uspořádání, aniž by spolehlivě znali názor veřejnosti a byli důkladně obeznámeni se všemi výhodami a nevýhodami jednotlivých možností (Lidové noviny 1991f). Ke změně postoje OF se vyjádřil předseda poslaneckého hnutí HSD-SMS Ján Kadlec následovně: „Česká vláda předložila návrh státoprávního uspořádání, na kterém jsme byli ochotni spolupracovat. Poslanci OF však využili svého většinového zastoupení v ČNR a přes odpor ostatních politických sil tuto spolupráci zmařili“ (Lidové noviny 1991c).
35. Z uvedených důvodů docházelo např. na půdě FS k účelové spolupráci mezi Slovenskou národní stranou (SNS), později i Hnutím za demokratické Slovensko (HZDS) a HSD-SMS (Mareš 2003a: 49).
36. V Čechách to bylo 72 %, na Moravě 80 % a ve Slezsku 82 % (Sociologické aktuality 1991: 9).
37. Zdeněk Vysloužil uvedl na tiskové besedě v Olomouci konané 26. května 1992, že bylo záměrem Boleslava Barty vyhlásit 20. října 1990 v Kroměříži Moravskoslezskou republiku, což se mu údajně

nepodařilo prosadit. Dále členové klubu HSD-SMS I odmítali i další Bártovy nátlakové akce, jako byly opakované demonstrace a snahy o přerušení železnice a dálnice z Moravy do Čech (Česká tisková kancelář 1992).

38. Z 11 členů klubu HSD-SMS I kandidovali v parlamentních volbách 1992 tři poslanci za pravicová uskupení.
39. Na této demonstraci přednesl Bárta modlitbu Moravanů: „Svatý Václave, vévodo České země, Ty nejlépe víš, co je to Morava. Morava byla místem, odkud Ti Tvá babička přinesla křesťanství a vzdělanost... Od těch dob existuje zvláštní pouto mezi Moravany a Čechy. Za posledních 40 let toto pouto bylo značně narušeno totalitou... Svatý Václave, nedej zahynouti nejen Čechům, ale i Moravanům“ (Balcárek et al. 2001a: 499).
40. Sněm předsedů okresních středisek a Zemská rada HSD-SMS vyslovily na svém zasedání v Brně 2. června 1991 svou krajní nespokojenost a ostrý protest kanceláři prezidenta republiky kvůli tomu, že k jednání o ústavě ČSFR v Budmericích byl přizván také poslanec FS Zdeněk Vysloužil. Podle vyjádření těchto dvou orgánů HSD-SMS tento poslanec „nezastupuje HSD-SMS, nemá právo jednat jeho jménem a ani není jeho členem“ (Moravkoslezská orlice 1991c).
41. Z původních 17 navrhovaných kandidátů se jich deset své kandidatury vzdalo a ze zbylých sedmi získal 267 hlasů (68,81 %) ze 401 možných Jan Kryčér (Knappová 1991).
42. Do Federálního shromáždění hnutí neproniklo, ve volbách do Sněmovny národů získalo 4,90 % a do Sněmovny lidu pouze 4,23 %.
43. Hnutí bylo v lednu 1993 přejmenováno na Hnutí za samosprávnou demokracii Moravy a Slezska – HSDMS, o rok později se mění na Českomoravskou stranu středu – ČMSS a v červnu 1994 na Českomoravskou unii středu – ČMUS. Ani tyto metamorfózy však nepřinesly očekávaný výsledek, tedy zastavení marginalizace hnutí. V parlamentních volbách 1996 získala Českomoravská unie středu celorepublikově pouze 0,45 % hlasů.
44. Tento soubor expertů čítal 34 osob, z toho zhruba jednu třetinu tvořili představitelé politických stran reprezentovaní předsedy a místopředsedy, dále zde byli zastoupení politologové, historici, sociologové a právníci. Strany posuzovali na základě předložení šesti dvojic různě orientovaných pojmů: kolektivismus – individualismus; etatismus – liberalismus; egalitářství – diferenciacie; centralismus – decentralismus; plán – trh; kosmopolitismus – nacionalismus (Hudeček 1992: 276–277).
45. O značné ideové nevyprofilovanosti a omezeném programovém záběru HSD-SMS svědčí také slova poslance hnutí Václava Tomise, který na otázku, zda existuje mezi HSD-SMS a republikány nějaká souvislost, odpověděl, že je představitelem nadstranického hnutí, které akceptuje v podstatě každého, kdo hájí princip samostatné a samosprávné Moravkoslezské země (Lidové noviny 1991e).
46. Stručný výklad existujících definic etnických, regionálních a etnicko-regionálních stran viz Fiala, Strmiska 2002; Barša, Strmiska 1999: 207–208; Strmiska 2003: 14–15.
47. Tendence ke ztotožňování etnických a regionálních stran byla a je pochopitelně nejsilnější právě v zemích, kde byl typ regionálních stran reprezentován etnonacionalistickými formacemi, což se týká např. Španělska (Strmiska 1998: 17).
48. MNS vznikla v září 1990 odštěpením od MOH.
49. Viz Strmiska 2003: 9 a 11.
50. Podrobněji Mareš 2003b: 227–237.

Seznam pramenů a literatury:

- Česká tisková kancelář. 1992. *Členové poslaneckého klubu FS HSD-SMS I se distancují od hnutí*. Zveřejněno 26. 5. 1992.
- Český statistický ústav. *Volby do České národní rady a do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky*. Dostupné z <http://www.czso.cz/cz/cisla/4/42/420100/cast1.htm> (10. 2. 2002)

- Rozhovor s Jánem Kadlecem. 2004. Zvukový záznam rozhovoru s bývalým předsedou poslaneckého klubu HSD-SMS (1990–1991) byl učiněn v restauraci U Bakaláře 9. března 2004. Archiv autorky.
- Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna a. *Programové prohlášení vlády České republiky, ČNR 1990–1992, 2. schůze ČNR*. Dostupné z <http://www.psp.cz/eknih/1990/cnr/stenprot/002schuz/s002002.htm> (10. 2. 2002)
- Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna b. *ČNR 1990–1992, 14. schůze ČNR, část 27/32*. Dostupné z <http://www.psp.cz/eknih/1990cnr/stenprot/014schuz/s014027.htm#r5> (4. 4. 2002)
- Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna c. *ČNR 1990–1992, 15. schůze ČNR*. Dostupné z <http://www.psp.cz/eknih/1990cnr/stenprot/015schuz/s015005htm#r28> (10. 2. 2002)

Monografie a odborná periodika:

- Balcárek, Pavel, Drápela, Jiří, Kačenka, František, Kladivo, Aleš, Pecl, Josef a Svoboda, Jiří. 2001a. „Modlitba Moravanů.“ In: *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1999/2001*. Brno: Moravský národní kongres, 499.
- Balcárek, Pavel, Drápela, Jiří, Kačenka, František, Kladivo, Aleš, Pecl, Josef a Svoboda, Jiří. 2001b. „Moravskoslezská deklarace.“ In: *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1999/2001*. Brno: Moravský národní kongres, 489–490.
- Balcárek, Pavel, Drápela, Jiří, Kačenka, František, Kladivo, Aleš, Pecl, Josef a Svoboda, Jiří. 2001c. „Programové cíle Společnosti pro Moravu a Slezsko.“ In: *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1999/2001*. Brno: Moravský národní kongres, 472–474.
- Balcárek, Pavel, Drápela, Jiří, Kačenka, František, Kladivo, Aleš, Pecl, Josef a Svoboda, Jiří. 2001d. „Prohlášení k obnově činnosti Společnosti pro Moravu a Slezsko.“ In: *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1999/2001*. Brno: Moravský národní kongres, 471–472.
- Balík, Lubomír, Čtrnáct, Pavel, Morávková, Štěpánka a Vorlová, Hana. 1992. „K předběžným výsledkům sčítání lidu, domů a bytů 1991 (III).“ *Statistika* 29, č. 3, 120–127.
- Barša, Pavel a Strmiska, Maxmilián. 1999. *Národní stát a etnický konflikt*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bárta, Boleslav. 1998. „Druhé křížení Moravy.“ In: *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1996/98*. Brno: Moravský národní kongres, 309–375.
- Cigánek, František. 1992. *Kronika demokratického parlamentu 1989–1992*. Praha: Cesty.
- Dlůhá, Marie a Kladivo, Aleš. 2001. „In memoriam.“ In: *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1999/2001*. Brno: Moravský národní kongres, 569–574.
- Fiala, Petr a Mareš, Miroslav. 1997. „Konstituování systému politických stran v České republice (1989–1992).“ *Politologický časopis* 4, 1997, č. 1, 104–126.
- Fiala, Petr a Strmiska, Maxmilián. 2002. „Etnické strany, zájmové skupiny a etnické minority.“ *Středoevropské politické studie* 4, č. 4. Dostupné z <http://www.iips.cz/seps.html> (20. 2. 2004)
- Herzmann, Jan. 1992. „Volby v kontextu vývoje veřejného mínění 1989–1991.“ *Sociologický časopis* 28, č. 2, 165–183.
- Hudeček, Jaroslav. 1992. „Pokus o identifikaci stran na „levo-pravém kontinuu“. Politické spektrum v České republice v roce 1991.“ *Sociologický časopis* 28, č. 2, 275–283.
- Jak a koho volit?* 1990. Praha: Spektrum.
- Krejčí, Oskar. 1994. *Knihy o volbách*. Praha: Victoria publishing.
- Kučera, Milan. 1992. „K předběžným výsledkům sčítání lidu, domů a bytů k 3. březnu 1991.“ *Sociologický časopis* 28, č. 3, 394–402.
- Mareš, Miroslav. 2003a. „Moravistické politické strany a hnutí.“ In: *Etnické a regionální strany v ČR po roce 1989*. Ed. Miroslav Mareš. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 22–98.

- Mareš, Miroslav. 2003b. „Pozice etnických a regionálních stran a hnutí ve stranickopolitickém systému České republiky.“ In: *Etnické a regionální strany v ČR po roce 1989*. Ed. Miroslav Mareš. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 227–237.
- Mareš, Miroslav. 2003c. „Úvod do problematiky výzkumu etnických a regionálních stran v České republice.“ In: *Etnické a regionální strany v ČR po roce 1989*. Ed. Miroslav Mareš. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 5–8.
- Měchýř, Jan. 1999. *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha: Progetto.
- Mudde, Cas. 2000. „Stranická rodina: rámcová analýza.“ *Politologická revue* 6, č. 1, 78–92.
- Musil, Libor, Rabušic, Ladislav a Mareš, Petr. 1991. „Is the Moravian Movement the Last Straw which the Moravian grasp?“ In: *Sborník prací filosofické fakulty Brněnské Univerzity, řada 6 – sociálněvědná*. Brno, 51–61.
- Musil, Libor, Rabušic, Ladislav a Mareš, Petr. 1992. „K moravskému nacionalismu.“ *Sociologické aktuality* 3, č. 3, 14–15.
- Pernes, Jiří. 1996. *Pod moravskou orlicí aneb dějiny moravanství*. Brno: Barrister & Principal.
- Rak, Vladimír. 1992. „Kandidáti do parlamentních voleb v Československu v červnu 1990. Jejich struktura, postoje a názory.“ *Sociologický časopis* 28, č. 2, 200–219.
- Sláma, Jiří. 1992. „Parlamentní volby 1935, 1946, 1990 – ne pouze historie.“ *Sociologický časopis* 28, č. 2, 184–199.
- Strmiska, Maxmilián. 1998. *Regionální strany a stranické systémy: Španělsko, Itálie, Velká Británie a Severní Irsko*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Strmiska, Maxmilián. 2000. „Rise and fall of Moravian regional parties.“ *Středoevropské politické studie* 2, č. 4. Dostupné z <http://www.iips.cz/cisla/texty/clanky/moravian400.html> (15. 2. 2002)
- Strmiska, Maxmilián. 2003. „Pojetí regionálních a etnických stran.“ In: *Etnické a regionální strany v ČR po roce 1989*. Ed. Miroslav Mareš. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 9–21.
- Syllová, Jindřiška. 1992. „Česká národní rada v roce 1990.“ *Sociologický časopis* 28, č. 2, 237–246.
- Šaradín, Pavel a Šulák, Tomáš. 2001. *Krajské volby 2000. Olomoucký kraj*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Toušek, Václav, Šich, Pavel a Vašíček, Pavel. 2001. „Návrh na úpravu zemské hranice mezi Čechami a Moravou.“ In: *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1999/2001*. Brno: Moravský národní kongres, 510–522.

Periodika:

- Foret, Miroslav. 1991a. „Další demonstrace v Brně.“ *Sociologické aktuality*, č. 4, 8.
- Foret, Miroslav. 1991b. „Další demonstrace v Brně.“ *Sociologické aktuality*, č. 5, 10.
- Foret, Miroslav. 1991c. „Moravská národnost?“ *Moravské noviny*, 18. 4. 1991.
- Foret, Miroslav. 1991d. „Z výzkumů IVVM.“ *Sociologické aktuality*, č. 3, 7.
- Haid, Jaroslav. 1991. „Hra o Moravu.“ *Mladá fronta Dnes*, 29. 1. 1991.
- Kladivo, Aleš. 1990. „K ostravskému sjezdu HSD-SMS.“ *Moravskoslezská orlice*, č. 1.
- Knappová, Hana. 1991. „HSD-SMS včera, dnes i zítra.“ *Moravskoslezská orlice*, č. 22.
- Kostelecký, Tomáš. 1991. „Všechn lid Moravy a Slezska.“ *Respekt* 2, č. 20.
- Lidové noviny* 1990a. „Krycí jméno Kantor.“ 17. 10. 1990.
- Lidové noviny* 1990b. „Žádost o zákon.“ 22. 10. 1990.
- Lidové noviny* 1991a. „Budeme mít tři země?“ 4. 2. 1991.
- Lidové noviny* 1991b. „Dvě varianty Moravě.“ 21. 2. 1991.
- Lidové noviny* 1991c. „Moravská krize.“ 20. 2. 1991.
- Lidové noviny* 1991d. „Moravské bouře.“ 4. 3. 1991.
- Lidové noviny* 1991e. „Než to začalo.“ 25. 4. 1991.
- Lidové noviny* 1991f. „Podpora vláď.“ 16. 2. 1991.
- Lidové noviny* 1991g. „Pražákům je hej.“ 28. 1. 1991.

- Lidové noviny* 1991h. „Variace na budoucnost“. 8. 3. 1991.
- Mladá fronta Dnes* 1990. „Volby '90.“ 25. 5. 1990.
- Moravské listy* 1990. „Morava jde do voleb dvakrát“, 1, červen.
- Moravské noviny* 1990a. „Hnutí za samosprávnou demokracii-Společnost pro Moravu a Slezsko. Příloha Volby 90.“ 24. 5. 1990.
- Moravské noviny* 1990b. „První krok k samostatné Moravě. Rozhovor s poslancem FS Jaroslavem Šabatou.“ 24. 5. 1990.
- Moravské noviny* 1991a. „Porozumění.“ 31. 1. 1991.
- Moravské noviny* 1991b. „Usnesení ČNR v plném znění.“ 2. 5. 1991.
- Moravské noviny* 1991c. „Významné usnesení moravských a slezských poslanců.“ 7. 2. 1991.
- Moravskoslezská orlice* 1990a. „Dokumenty“, č. 7.
- Moravskoslezská orlice* 1990b. „HSD-SMS: Co jsme a co chceme. Rozhovor s předsedou klubu poslanců v ČNR“, č. 8.
- Moravskoslezská orlice* 1990c. „HSD-SMS v opozici vůči OF“, č. 7.
- Moravskoslezská orlice* 1990d. „Jsme hnutí pro samosprávnou demokracii a spravedlnost“, č. 2.
- Moravskoslezská orlice* 1990e. „O Moravě: zemsky, regionálně, nebo spolkově?“, č. 13.
- Moravskoslezská orlice* 1990f. „Prohlášení k údajnému porušení poslaneckého slibu“, č. 10.
- Moravskoslezská orlice* 1990g. „Spor o Moravu“, č. 1.
- Moravskoslezská orlice* 1991a. „Anketa za samosprávu Moravy a Slezska. Ne – dalšímu vykořisťování“, č. 5.
- Moravskoslezská orlice* 1991b. „Předseda HSD-SMS doc. Dr. B. Bárta, CSc., zemřel“, č. 21.
- Moravskoslezská orlice* 1991c. „Usnesení vrcholných orgánů HSD-SMS“, č. 21.
- Sociologické aktuality* 1991. „Problém Moravy a Slezska. Názory obyvatel České republiky na územní a státoprávní uspořádání“, č. 5, 9.
- Weiss, Martin. 1991. „Moravská otázka v ČNR.“ *Respekt* 2, č. 14.